

(3)

atha śrī -hari-priyā -prakaraṇam

|| 3.1 ||

atha hari-vallabhā ḥ—

hareḥ sādharma-guṇair upetā s tasya vallabhā ḥ |
pṛ thu-premṇā msumā dhurya-sampadā mca grimā ś rayā ḥ ||1||

śrī -jī vaḥ: sādharmaṇeti yathā -sambhavamjīyam ||1||

viś vanā thaḥ: sādharma-guṇaiḥ suramyā ṅgatva-sarva-sal-lakṣ aṇatvā dibhiḥ ||1||

viś nudā saḥ: atha kṛ ṣ ṇa-vallabhā ḥ | harer iti—upetā upagatā ḥ | ca-kārād vaidagdhyaḍi nā mca |
agrimā ś rayā ḥ mukhyā dhārā ḥ ||1||

--o)0(o--

|| 3.2 ||

yathā—

praṇamā mi tā ḥ parama-mā dhurī -bhṛ taḥ
kṛ ta-puṇya-puṇja-ramaṇī -ś iromaṇī ḥ |
upasanna-yauvana-guror adhī tya yā ḥ
smara-keli-kauś alam udā haran harau ||2||

śrī -jī vaḥ: upasanna-yauvana-guror iti | tāsu tat-tad-vaidagdhī nā m svābhā vikatvā d avasaram
prāpya svata evodayam ā caṣ ṭ e | dṛ ṣ ṭ amca tathā rāsa-kṛī ḍāyā mḡā na-nṛ tyā diṣ u sarvataḥ
prāvī ṇyam | udāharan tasyā dhyayanasya prayogā n darś ayā māsuḥ ||2||

viś vanā thaḥ: kṛ ta-puṇya-puṇjeti | lī lā viṣ ṭ a-loka-pratī ty-anurā geṇoktiḥ | praṇamā mi ti |
mathurā ṅganā nā mpratyekam uktiḥ | upasanna-yauvanam eva gurus tasmā d adhī ty ety apy
upadiṣ ati | kāminī nā myauvana-mada eva lalitā nī ti nyā yenoktir vastutas tu tāsā mṇitya-
siddhaiva sarva-vaidagdhī svāvasaramprāpya udayate | dṛ ṣ ṭ amca tathā rāsa-kṛī ḍāyā mḡā na-
nṛ tyā diṣ u prāvī ṇyam tat-tac-chāstra-kṛ dbhirapi durgamam | udāharan tasyā dhyayanasya
prayogā n darś ayā māsuḥ ||2||

viś nudā saḥ: praṇamā mi ti kaver uktiḥ | upasannam samī pa-prāptam yad yauvanam kaiś oram
tad eva gurus tasmā d adhī tya ś iks itvā smara-keliṣ u kauś alam naipuṇyam | harau udāharan
parī kṣ itavatyā ḥ | pūrva-rasā mṛ te ca—

nava-nava-vara-mādhurī -dhurī ṇāḥ
praṇaya-taraṅga-karambitās taraṅgāḥ |
nija-ramaṇatayā harimbhajanīḥ
praṇamata tāḥ paramādbhutāḥ kiśorī ḥ || [bha.ra.si. 3.5.6] ||2||

--o)0(o--

|| 3.3-4 ||

svakī yāḥ parakī yāś ca dvidhā tāḥ parikī rtitāḥ ||3||

tatra svakī yāḥ—

**kara-graha-vidhimprāptāḥ patyur ā deśa-tat-parāḥ |
pātivratyā d avicalāḥ svakī yāḥ kathitā iha ||4||**

śrī -jī vaḥ: pātivratyāt śāstroкта-tad-dharmāt | patyur ā deśa-tat-parā iti | paty-asanimatiś cet
karicid-dharmāṅsam api tyajyante ity arthaḥ ||3-4||

na vyākhyātam anyatarenāpi..

--o)0(o--

|| 3.5 ||

yathā—

**sunirmāṇe dharmādhvani pati-parābhiḥ paricite
mudā baddha-śraddhā giri ca guru-vargasya paritaḥ |
gṛhe yāḥ sevante priyam aparatantrāḥ pratidinam
maḥiṣyas tāḥ śaures tava mudam udagrā mvidadhatu ||5||**

śrī -jī vaḥ: sunirmāṇa iti | sarva-guṇa-yuktaṁ doṣa-rahitaṁ ca nirmāṇam yatra tasmin |
aparatantrā iti | guru-vargasya giri śraddhāvatya ityuktatvān na tad-adhī natva-niṣedhaḥ |
kintu parakī yaṁ manyāsv iva śrī -kṛṣṇa-saṅgama-virodhi-janādhī natva-niṣedhaḥ | tad-virodhi-
janasyātrābhāvāt | pratidinam iti na tu tadvad atra durlabha-tat-saṅgateti bhāvaḥ ||5||

viśvanāthaḥ: sunirmāṇa iti | draupadyāḥ sva-sakhī mpratyuktiḥ | sunirmāṇa iti nāsau
parakī yāṇam iva loka-śāstrābhyaṁ anirmitaḥ parābhava-pradaḥ pranthā iti bhāvaḥ | pati-
parābhiḥ sādhvī bhiḥ, na tu parakī yābhir iva coribhis tāsāṁ śiṣṭa-jana-paricitasya
patho'nuśīlanāśakteḥ | dharmādhvani ti priya-sevāyāṁ dharmā-śāstram api pravartakam ity
aihika-pātrika-doṣa-mātrābhāvaḥ | na tu parakī yāṇam iva rāga-mātram eva na tu śāstram iti
bhāvaḥ | vastutas tu pāda-trayam idam parakī yāṇam eva premādhikyāṁ dyotayati | tac ca
sukhādhikyam iti tāsāṁ evotkarṣaḥ phalita iti | aparatantrā iti | tad-gurūṇāṁ priya-
sevāvirodhitvābhāvāt tat-pāratantryam apy apāratantryam ity abhiprāyeṇoktam | udagrām
śreṣṭhām ||5||

viṣṇudā saḥ: sunirmāṇa iti ca kaver ukṭiḥ | suśobhanamloka-dvaya-sunirmāṇamnidhānam
yatra | pati-parābhiḥ patir eva paraḥ śreṣṭho yāsāmtābhiḥ pati-vratābhiḥ | paricite nityam
abhyaste | mudā prītyaiva, na tv anurodhādīnā | anena tāsāmpātivratyasya svābhāvikatvam
uktam | guru-vargasya śvaśrv-ādeḥ giri nideśa-vāci | priyampatim | aparatantrāḥ svādhīnā na
tu parakī yāvat śvaśrv-āder bhayāt priya-sevāyām asvādhīnāḥ | udagrāmsreṣṭhā mīvidadhatu
kurvantu ||5||

--o)0(o--

|| 3.6 ||

yathā vā śrī -daśame (10.60.55)–

na tvā dṛ śī mpraṇayinī mṅṛ hiṇī mṅṛ heṣ u
paśyāmi mānini yayā sva-vivāha-kāle |
prāptā n nṛ pā n na vigaṇayya raho-haro me
prasthāpito dvija upaśruta-sat-kathasya ||6||

śrī -jī vaḥ: rahovahaḥ rahaḥ sandeśa-prakāśakaḥ | me ity atra saptamy-arthe ṣaṣṭhī ||6||

viśvanāthaḥ: tāsu mukhyāṃ udāhartum āha—yathā veti | rahovahaḥ rahaḥ sandeśa-
prāpakaḥ | me iti saptamy-arthe ṣaṣṭhī ||6||

viṣṇudā saḥ: na tvā dṛ śī m iti kṛ ṣ ṇokṭiḥ | raho-vahaḥ rahaḥ-sandeśa-haraḥ | upaśruta-sat-
kathasyeti mat-kathā-śravaṇa-mātrād eva mayi yat tādṛ śī dṛ dhā ratir jā tā | ata eva tvā dṛ śī m
ḡṛ heṣ u aṣ ṭ ottara-śatādhika-ṣ oḍāśa-sahasra-saikhyeṣ u praṇayinī mprematī m ||6||

--o)0(o--

|| 3.7-10 ||

tā s tu śrī -yadu-vī rasya sahasrāṅgyasya ṣ oḍāśa |
aṣ ṭ ottara-śatāgrāṇi dvāravatyāmsuviśrutāḥ ||7||
āsāmsakhyāś ca dāśyāś ca pratyekaṅgyeḥ sahasrāśaḥ |
tulya-rūpa-guṇāḥ sakhyāḥ kiṅcin nyūnā s tu dāśikāḥ ||8||
tatrāpi rukmiṇī satyā jāmbavatya arka-nandinī |
śaivyā bhadrā ca kauśalyā mādrī ty aṣ ṭ au gaṇāgrimāḥ ||9||
tatrāpi rukmiṇī -satye varī yasyau prakīrtite |
aiśvaryaḥ d rukmiṇī tatra satyā saubhāgyato varā ||10||

śrī -jī vaḥ: na vyākhyātam.

viśvanāthaḥ: na vyākhyātam.

viśṇudāsaḥ: śaivyā mitravindā | kauśalyā nāgnajitī | mādrī lakṣaṇā | rukmiṇī ca satyā
satyabhāmā ca rukmiṇī -satye | evam anyatrāpi satyā-śabdena satyabhāmā jñeyā ||10||

--o)0(o--

|| 3.11-12 ||

tathā hi hari-varīṣe—

kuṭumbasyeśvarī yāsīd rukmiṇī bhīṣmakātmajā |
satyabhāmotamā strī ṇāmsaubhāgye cādrikā bhavat ||11||

pādme (6.88.28) ca kārttika-māhātmye tāmprati śrī -kṛṣṇa-vākyaṁ—

na me tvattaḥ priyatamā kācid anyā nitambinī |
śoḍaśa-strī -sahasrā ṇāmpriye prāṇa-samā hy asi ||12||

na katamenāpi vyākhyātam.

--o)0(o--

|| 3.13 ||

anayoḥ sakalotkṛṣṭāḥ sakhyo dāsyāś ca lakṣaśaḥ |
svī yā-jātī ya-bhāvena nikhilā eva bhāvitāḥ ||13||

śrī-jīvaḥ: svī yā-jātī ya-bhāveneti | svī yānāmyā jātiḥ prakāras tasya hitānukūlo yo bhāvas
tenety eva vyākhyeyam | prakṛkṛī tācchaḥ ity adhikāre tasmai hitam ity anena chasya
vidhānāt | na tu jāti ya-pratyayāntatvena vyākhyeyam | puṁvat-karmadhāraya-jātī ya-deśī yeṣu
iti puṁvattva-prāpteḥ ||13||

viśvanāthaḥ: svī yā-jātī ya-bhāvena svī yā-jātī yatvena | jātyāntāc cho bandhuni iti svārthikaś
chaḥ | kṛṣṇeṇāvyūdhā api tāḥ svakī yā evety arthaḥ | evam ekatra nirṇītaḥ śāstrārtho
bādhakābhāve'nyatrāpi prayujyata iti nyāyenānukta-vyavasthā api vraja-sthānāmparakī yāṇān
dāsyāḥ parakī yā eva | tatrāpi paroḍhānāmsrī -rādhādi nāmdāsyāḥ kāścana śrī -vṛṣṇābhānv-
ādibhir vivāha-kāle dattāḥ kanyakā eva kāścana tad-anyā rūpa-maṅgalyādayaḥ paroḍhā eva
jñeyāḥ | **bimbādhare kṣatam anāgata bhartṛkāyāḥ** [vilāpa-kusumāṅjali 1] iti śrī -dāsa-gosvāmy-
ukteḥ | arvācī nānāmsādhaka-bhaktānāmtu bhāvo yathā-ruci yathā-sampradāyamvā
phaliṣyatīti boddhavyam | asmin pati-bhāve yā vṛttis tatraiva niṣṭhā yāsāmtāsāmbhāvas
tattvāntasmāt | asāmpratam ayogyamna bhavati ti | yadyapi kara-graha-vidhimprāptā ity atra
vidhi-padopādānād vaivāhiko vidhir viprāgni-sākṣika eva mukhyo bhavati | tad api tāsān
gaṇaṁsvī yātvam iti bhāvaḥ ||13||

viṣṇudāsaḥ: svī yā-bhāvena bhāvitā iti svī yānāmrukmiṇy-ādī nāmyaḥ kṛṣṇe pati-bhāvaḥ,
tenaiva bhāvitāḥ vāsītāḥ ||13||

--o)0(o--

|| 3.14 ||

yāś ca gokula-kanyāsu pati-bhāva-ratā harau |
tāsāmtad-vṛtti-niṣṭhitvān na svī yātvam asāmpratam ||14||

śrī-jīvaḥ: na kiñcit.

viśvanāthaḥ: na kiñcit.

viṣṇudāsaḥ: yāś ceti | gokula-kanyāsu kātyāyany-ārādhana-parāsu yāḥ pūrvoktāḥ kiyatyāḥ
pati-bhāva-ratāḥ | tad vṛtti-niṣṭhitvāt tasmin pati-vyavahāra-niścaytvāt | asāmpratam
ayogyam ||14||

--o)0(o--

|| 3.15 ||

yathā—

āryā ced ativatsalā mayi muhur goṣṭheśvarī kimtataḥ
prāṇebhyaḥ praṇayāspadam-priya-sakhī -vṛndamkim etena me |
vaikuṇṭhāḥ avi-maṇḍalī -vijayī ced vṛndāvanamtena kim
dīvyaty atra na ced umā-vrata-phalampiñcāvatānsī patih ||15||

śrī-jīvaḥ: na kiñcit.

viśvanāthaḥ: na kiñcit.

viṣṇudāsaḥ: āryeti | mathurāmprasthite kṛṣṇe āśvāsana-parāmsva-sakhīmprati kasyāścid
uktiḥ | dīvyati krīḍati ||15||

--o)0(o--

|| 3.16 ||

gāndharva-rītyā svī kārā tsvī yātvam iha vastutaḥ |
avyaktatvād vivāhasya suṣṭhu pracchanna-kāmatā ||16||

śrī-jīvaḥ: na vyākhyātam. ||16||

viṣvanāthaḥ: pracchanna-kāmatety upalakṣaṇammitho durlabhatva-bahu-varaṇatvādī nāma |
suṣṭhv iti | pitṛ-mātrādi-bandhubhiḥ kanyātvenaiva pratī tannāntāsāmsva-puruṣasyāpi para-
puruṣāyitatvād bhaya-lajjādhikyāt parakīyā-dharma eva spaṣṭaḥ | na ca tāsāmbhāvāsya
samaṅgasatvam āśaṅkānīyam | tal-lakṣaṇe patnī-bhāvābhimānātmety uktatvāt | patnībhāvāsya
viprāgni-sākṣika-vivāha-bhavatāt | patyur no yajñasanyoge iti pāṇini-smaraṇāt ||16||

viṣṇudāsaḥ: nanu, evammad-arthojjhita-loka-veda [bhā.pu. 10.32.21] ity ādinā, na pāraye
'ham[bhā.pu. 10.32.21] ity ādinā, tā man-manaskā mat-prāṇā mad-arthe tyakta-daiḥikāḥ
[bhā.pu. 10.46.4] ity ādinā, ye tyakta-loka-dharmās ca mad-arthe tān bibharmy aham
[bhā.pu. 10.46.4] ity ādinā śrī-bhagavatā, tathā etāḥ paramtanu-bhṛtaḥ [bhā.pu. 10.47.63] ity
ādinā, āsāmaḥ caraṇa-reṇu-juṣām [bhā.pu. 10.47.62] ity ādinā, vande nanda-vraja-strīṇān
[bhā.pu. 10.47.63] ity ādinā ca śrīmad-uddhavana, tathā tadvad bhavatāpi pūrva-rasāmṛta-
sindhau rāgātmikā-bhedāyāḥ kāmā-rūpāyāḥ prasaṅge—iyamtu vraja-devīṣu suprasiddhā
virājate [bha.ra.si. 1.2.284] | atra cāgre rāgollāsa-vilāḥhitārya-padavī [u.nī. 3.18] ity ādinā
mahārāgavatī nāmvraja-devī nāmsarvāsām aviśeṣeṇaiva mahimātiśayaḥ proktaḥ |

bahu vāryate khalu yatra pracchanna-kāmukatvaṁca |
yā ca mitho durlabhatā sā manmathasya paramā ratiḥ || [u.nī. 1.20]

iti śrī-bharata-muni-vākyena, tathāgre—

vāmatā durlabhatvaṁca strīṇāmyā ca nivāraṇā |
tad eva paṭa-bāṇasya manye paramam āyudham || [u.nī. 3.20] iti rudroktena,

tathā—

yatra niṣedha-viśeṣaḥ sudurlabhatvaṁca yan mṛgākṣīṇāma |
tatraiva nāgarāṇāmnirbharam āsajjate hṛdayam || [u.nī. 3.21] iti

viṣṇu-gupta-saṁhitoktyā ca sa eva dṛḍhīkṛtaḥ | sāmpratamkim iti tāsāmmadhye kiyatī nāma
svīyātvam uktvā vāraṇam, pracchanna-kāmukatvādurlabhatvādikaṁca lupyate ? atra
sāśaṅkāśītkāram āha—gāndharva-rītyeti | vastutaḥ paramārthataḥ | suṣṭhu pracchanna-
kāmatedi bahu-kāraṇa-mitho-darśanālāpa-sparśanālāpa-sparśana-durlabhatvādī nāma
upalakṣaṇam | tatrāpi vivāhasyāvyaktatvam eva hetuḥ ||16||

--o)0(o--

|| 3.17 ||

atha parakīyā—

rāgeṇaivārpitātmāno loka-yugmānapekṣiṇā |
dharmeṇāsvīkṛtā yā s tu parakīyā bhavanti tāḥ ||17||

śrī-jīvaḥ: antarāgeṇa rāgeṇaivārpitātmāno na tu bahiraṅgeṇa vivāha-prakriyātmakena
dharmeṇa | tad evammithunī-bhāve tāsāmṛti tim uktvā śrī-kṛṣṇasyāpy āha—dharmeṇa
vivāhātmakenaivāsvīkṛtā nāṅgīkṛtāḥ | rāgeṇa tās tu svīkṛtā ity arthaḥ ||17||

viś vanā thaḥ: rāgeṇety atra śrī maj-jī va-gosvāmi-caraṇānāṁvyākhyā--antaraigeṇa
rāgeṇaivārpitātmāno na tu bahiraigeṇa vivāha-prakriyātmakena dharmeṇa | tad evaṁ
mithunī -bhāve tāsāmṛī tim uktvā śrī -kṛ ṣ nasyāpy āha—dharmeṇa vivāhātmakenaivāsvī kṛ tya
nāṅgī kṛ tya rāgeṇa tu svī kṛ tā ity eṣ ā ||17||

viṣ ṇudā saḥ: rāgeṇaiveti—eva-kāreṇa hetv-antarasya nivāsaḥ ||17||

--o)0(o--

|| 3.18 ||

yathā—

rā gollā sa-vilaṅghitā rya-padavī -viś rā ntayo'py uddhura-
śraddhā-rajyad-arundhatī -mukha-satī -vṛ ndena vandyehitā ḥ |
ā raṇyā api mā dhurī -parimala-vyā kṣipta-lakṣmī -śriyas
tā s trailokya-vilakṣaṇā dadatu vaḥ kṛ ṣ nasya sakhyaḥ sukham ||

śrī -jī vaḥ: śraddhā-rajyad iti | vandyeti ca tāsāṁtāsv ādara eva vyajyate na tu tāsu śrī -kṛ ṣ na-
viṣ ayako yo bhāvas tad-āpattiḥ | tat-tat-parasyādara eva viśrānteḥ | tad-bhāve
kāntātvābhimāna-lakṣaṇe bhakti-sā mānyāṅśasyaivānubhavāt na tu madhurākhyā-raty-
aṅśasya | tāsu hi śrī -kṛ ṣ nasya mā tṛ -bhāva eveti ||18||

viś vanā thaḥ: rāgollāseti | tad-dyūtādiṣ u prathama-pravartyamānā nāndī mukhī -gārgī -prabhṛ tī ḥ
prati paurṇamāsyā vacanam | rāgautkaṭ yena vilaṅghitā ārya-padavyā viśrāntir anta-sī māpi
yābhis tāḥ | kā nāma sā dharmā-padavī yā tābhir na laṅghitety arthaḥ | evaṁrūpā api
śraddhayā rajyad-anuraktī bhavat ||18||

viṣ ṇudā saḥ: rāgollāseti kaver uktiḥ | rāgasya ya ullāsaḥ prādurbhāvas tena vilaṅghitā ārya-
padavyāḥ sādhu-mārgasya viśrāntiḥ sthitir yābhis tāḥ | evaṁrūpā āpi śraddhayā rajyad-
anuraktī bhavat yad arundhatī -mukha-satī -vṛ ndamtena vandyampūjitaṁslāghitam ī hitaṁ
ceṣ ṭ itaṁyāsāṁtāḥ | tathā āraṇyā vana-vāsinyo'pi mādhurī nāmyaḥ parimalaḥ atīśayas tena
vyākṣiptā nyakkṛ tā lakṣmyā api śrī ḥ śobhā yābhis tāḥ | etaiś caturbhiḥ padair
virodhālaṅkāroktyā parama-pātivratyaṁparama-saundarya-mādhurya-vaidagdhyādi-guṇa-
kadambāśrayatvaṁca tāsāṁsūcitam | ata eva trailokye vilakṣaṇāḥ sarva-prakārata eva
nirupamāḥ | sakhya iti viśeṣ ya-padena śrī -kṛ ṣ ṇavan nitya-guṇa-śī lādy-āśrayatvaṁnitya-tat-
sahacāritvaṁparama-saubhāgya-bhājanatvaṁca dhvanitam | **padyāvalyāṁca** tāsāṁ
mahimonnāhaḥ prathito'sti, yathā—

mukta-munī nāṁmṛ gyamkim api phalaṁdevakī phalati |
tat pālayati yaśodā nikāmam upabhuṅgate gopyaḥ ||
taptamtapobhir anyaiḥ phalitam tad gopa-bālānām |
āsāmyat kuca-kumbhe nī la-nicolayati brahma || [pa. 299-300] ||18||

--o)0(o--

|| 3.19 ||

**kanyakāś ca parodhāś ca parakī yā dvidhā matāḥ |
pracchanna-kāmatā hy atra gokulendrasya saukhyatā ||**

śrī -jī vaḥ: kanyakāś ceti | so'yam avatāra-lī lā-dṛ ṣ ṭ yaiva vyavahāro na tu vastutaḥ | pūrvam sthāpitatvāt | yāḥ kāścit kanyakāḥ api rāgeṇa patitvopapatitva-vicāra-śūnyatayā rahas tam bhajante tā api parakī yāḥ, pracchanna-kāmatā tu sukha-viśeṣ āya sampatsyate iti pūrva-darśitābhiprāyeṇāha—pracchanneti ||19||

viśvanāthaḥ: kanyakāś ceti | durgā-vrata-parāsv eva madhye pūrvokta-yuktyā pati-bhāvavati bhyo'nyā jīyāḥ | prāyeṇeti | kāścit tadānī mdeśāntarāt samāgatya pi samāṭṭr kāḥ sthitā iti jīyāḥ ||19||

viśṇudāsaḥ: kanyakā ity pracchanna-kāmatā gūḍha-ramaṇatvaṃ atra parakī yāyām ata eva gokulendrasya parama-rasika-vṛ nda-śiro-ratnatvena prasiddhasya vrajendra-sūnoḥ saukhyadā paramānanda-sandoha-dātrī ||19||

--o)0(o--

|| 3.20 ||

tathā hi **rudraḥ** (śrī rāra-tilake 2.30)—

**vā matā durlabhatvaṃca strī ṇāmyā ca nivāraṇā |
tad eva pañca-bāṇasya manye paramam āyudham ||**

śrī -jī vaḥ: pūrvābhiprāyeṇaiva bharata-vākyavat viśṇugupta-vākyamca darśayati—tathā hi rudra ity ādinā ||20||

viśvanāthaḥ: tad eveti | napuṃsakam anapuṃsakena ity ādinā eka-śeṣ a-niśedhaḥ śākhāyo laukikaś ca ||20||

viśṇudāsaḥ: etad eva pramāṇayati—tathā hī ti | paramam asādhāraṇam āyudhanivaśī kāropāya ity arthaḥ | prācī na-parama-rasikena śrī -vidyāpati-kavinā ca yathā—

aruṇa kiraṇa kacha ambare bhela | dī pa-sikhāvali malina bhai gela ||
guru-jana-jāgara parihara kāna | sakala cāturī -paṇa bhai jāo mailāna ||
abahuṃtejaha hari niśi avasāna | puna daraśana lāgi madanaja māna ||
bhamara kusuma nā rahe agori | bekata nā hoe caturajana cori ||
gurujana gaurava akavaka bāka | gupata-rūpe mahima nava lākha || iti ||20||

--o)0(o--

|| 3.21 ||

viṣṇu-gupta-saṁhitāyā mīca—

yatra niṣedha-viśeṣaḥ sudurlabhatvamca yan mṛgā kṣīṇā m |
tatraiva nāgarāṇāmnirbharam āsajjate hṛdayam ||

na katamenāpi vyākhyātam ||21||

--o)0(o--

|| 3.22 ||

āḥ kimvānyad yatas tasyā m idam eva mahāmuniḥ |
jagau pāramahaṁsya mīca saṁhitāyā mīsvayamśukaḥ ||

śrī-jīvaḥ: tathāpi parakīyā-vyavahāro bahūṣaṇiṣṭatvān na varṇanīya itī nāśarkyam ity āha—
āḥ kimveti | āḥ itī bahir mukhān pratyadhikṣepaḥ | ās tu syāt kopa-pīdayoḥ itī viśvakośaḥ |
kimvānyad vaktavyam ity arthaḥ | yato'nyasya kāvārtā ? idamvakṣyamāṇam eva śrī -
mahāmuniḥ śuko jagau | apy artha eva-śabdaḥ | ca-kāraś cāpy-arthe | ||22||

viśvanāthaḥ: ā itī | svakīyā-pakṣa-puṣṭi-vādināḥ prati kopaḥ | ās tu syāt kopa-pīdayoḥ itī
viśva-prakośaḥ | jagau niḥśarkatayocair uccacāra | svayamśuka itī | na hi śuka-vākyād
adhikāṁpramāṇam astī ti bhāvaḥ ||22||

viṣṇudāsaḥ: na kimcit ||22||

--o)0(o--

|| 3.23 ||

yathā śrī-daśame (10.33.20)—

kṛtvā tāvantam ātmānamyāvatī r gopa-yoṣitaḥ |
rarāma bhagavā mī tā bhir ātmārāmo 'pi līlayā ||

śrī-jīvaḥ: tad āha—yatheti | ātmārāmo'pi bhagavān api tābhiḥ saha rarāmeti ātmārāmāśca
munayaḥ ity ādau itthambhūta-guṇo hariḥ [bhā.pu. 1.7.11] itivad itthanbhūta-guṇāś tā itī
bhāvaḥ | tatrāpy āveśa-viśeṣam āha—yāvatyo vraja-yoṣitas tāvantam ātmānam ekasyaiva śrī -
vighrahasya tāvantamprakāśāmlī layā tac-chaktyety arthaḥ ||23||

viśvanāthaḥ: tāvantam ātmānam itī | tāsām ekām api tyaktum asamartha ity āsakyādhikyam
gopānām | yoṣita itī tāsāṁspaṣṭam eva parakīyātvam | vraja-yoṣitaḥ itī pāṭhe'pi śrī -
kṛṣṇenāpariṇītatvāt dharmāvyatikramo dṛṣṭaḥ ity ādi śuka-siddhāntair aparīṇeṣyamāṇatvāc
ca parakīyātvam | rarāmeti | samprayogābhidhāyaka-padena śāstrīyo niṣedha uktaḥ | para-

strī ṣ u sariyogasyaiva dharmāśāstreṣ v adharma-janakatvena niṣ iddhatvāt parakī yā tvena
durlabhatvaṁvyaktam eva | yāvati r iti | tāvantam ity etābhyāmnirbharāsaktiś ca |
ātmārāmo'pī ti | itthambhūta-premāṇo gopa-yoṣ ita iti bhāvaḥ | [ātmārāmaś ca munayo
nirgranthā apy urukrame](#) [bhā.pu. 1.7.11] itivat ||23||

viṣ ṇudā saḥ: na *kinicit* ||23||

--o)0(o--

|| 3.24-25 ||

**vartitavyamś am icchadbhir bhaktavan na tu kṛ ṣ ṇavat |
ity evambhakti-ś ā strā ṇā mtā tparyasya vinirṇayah ||
rā mā divad vartitavyamna kvacid rā vaṇā divat |
ity eṣ a mukti-dharmā di-parā ṇā mnaya ī ryate ||**

śrī -jī vaḥ: tad evamparakī yā tvena pratī tāsv api śrī -kṛ ṣ ṇa-li lāyāmrāsavattve sthāpīte kaścid
āśaṅkate | nanu śṛ ṛgāra-rasa-bhāvanāyāmyathāvasarāmnāyakasya nāyikāyāś ca svābhedena
sphūrtau jāyamānāyām evānyeṣ āmrāsodbodhaḥ syād iti rasa-vidāṁsthiṭiḥ | bhavatāmtv atra
rase sutarām eva śrī -kṛ ṣ ṇābheda-bhāvanā doṣ āya kalpate | tasmād alam etad rasa-
nirūpaṇārthamātmāśāmmahima-varṇaneti tatrāha—vartitavyam iti | āstāmtāvad asya rasasya
vārtā, rasāntare'pi śrī -kṛ ṣ ṇa-bhāvo nānuvartitavya ity arthaḥ ||24-25||

viś vanā thaḥ: nanu [yad yad ācarati śreṣ ṭ has tat tad evetaro janaḥ](#) [gī tā 3.21] iti nī tir lokānām
durgatir evātaḥ prasaktā ity ata āha—vartitavyam iti | śamśubhambhaktavat | bhakta-
karṭṛ kācaraṇena tulyam ācaraṇī yam ity arthaḥ | nanu bhaktānāmsiddhānāmsādhakānām
vācāro'nusaraṇī yaḥ | nādyāḥ | siddhānāṁprāyaḥ kṛ ṣ ṇa-tulyācāratvāt | tathā hi—[yat pāda-
paṅkaja-parāga](#) [bhā.pu. 10.33.35] ity atra svairāṁcarantī ti | nāpi dvitī yaḥ | sādhaḥ ṣ u
madhye durācārā api gaṇitāḥ | [api cet sudurācāro bhajate mām ananya-bhāḥ](#) [gī tā 7.24] ity
ādibhiḥ | maivam | vartitavyam iti tavya-pratyayena bhakti-śāstroktā ye vidhayas tadvanta
evātra bhaktā bhakta-śabdenoktā na tu kṛ ṣ ṇavat ||24-25||

viṣ ṇudā saḥ: nanu pracchanna-kāmukātvādinā etā eva sarvottamāḥ | satyaṁ kintu,

[yad yad ācarati śreṣ ṭ has tat tad evetaro janaḥ |
sa yat pramāṇamkurute lokas tad anuvartate ||](#) [gī tā 3.21]
[utsī deyur ime lokā na kuryāṁkarma ced aham |](#) [gī tā 3.24]

ity ādinā sarve'pi tad-anuvartiono bhavantu ? tatrāha—vartitavyam iti | śam icchadbhiḥ
mārgalākāṅkṣ ibhiḥ | nayo nī tiḥ ||24-25||

--o)0(o--

|| 3.26-27 ||

tathā ca tatraiva (10.33.34, 36)—

naitat samā carej jā tu manasā pi hy anī śvaraḥ |
vinaśyaty ā caran maṭ hyā d yathā rudro 'bdhi-jamviṣ am ||26||
anugrahā ya bhaktā nā mma nuṣ amdeham ā śritaḥ |
bhajate tā dṛ śī ḥ krī ḍā yā ḥ śrutvā tat-paro bhavet ||27||

śrī -jī vaḥ: tadvat svairā caraṇam api doṣ āya kalpate kim uta tasya kṛ ṣ ṇasya tat-preyasī -
viṣ ayaka-tā dṛ śa-tad-bhāvasya ca svābhedena bhāvaneti darśayati—tathā ca tatraiveti ||26||

tal-li lāyā mśrutāyā mbhaktā nā mtu tat-parataiva jāyate na tu tad-bheda-bhāvanety atra
pramāṇam āha—anugrahāyati | svabhāva evāyam eva tadī yānāmlī lānām iti bhāvaḥ | tad
uktam—vikrī ḍitamvraja-vadhūbhir idamca viṣ ṇoḥ ity ādau bhaktimparām bhagavati
pratilabhya kāmam ity ādi ||27||

viś vanā thaḥ: ity asyodā haraṇam āha—naitad iti ||26||

tad apisvairā caraṇambhagavato bhakti-hitārtham evety āha--anugrahāya iti | bhaktānām
anugrahāya tā dṛ śī ḥ krī ḍā bhajate yā ḥ śrutvā mā nuṣ amdeham āśritya | mā nuṣ a ity arthaḥ |
tat-paras tad eka-niṣ ṭ ho bhaved iti maṇi-mantra-mahauṣ adhānām iva śaktir iveyamli lāyām
yat tad eka-niṣ ṭ hatām utpādayatī ti nātrā viśvāsaḥ kārya iti bhāvaḥ | yad uktam—vikrī ḍitam
vraja-vadhūbhir ity atra bhaktimparām bhagavati pratilabhya ity ādi | yad vā, bhaved iti |
vidhi-lirā aharahaḥ sandhyām upāsī ta itivad yac-chraṇā nantaramtat-paraś cen na bhavet
tadā pratyavāyī bhaved iti |

ko nā ma loke puruṣ ārtha-sāravit
purā-kathānā mbhagavat-kathā-sudhā m |
āpī ya karṇā ṅjalibhir bhavāpahā m
aho virajyeta vinā naretaram || [bhā.pu. 3.13.51]

iti tṛ tī yoktau pratyavāya-śravaṇāt | kṛ ṣ ṇa-kathā-mātrasyāpi śravaṇa-tatparatvayor nityatve
siddhe'pi rāsa-kathāyās tad-ātyantikam iti vyākhyeyam | paūcā dhyāyyā ḥ śravaṇa-
tatparatvayor nityatvam iti ||27||

viṣ ṇudā saḥ: naitad iti | jā tu kadācid api manasāpi ti aper ubhayatra yojanā ||26||

nanu teḥ yastvādinā sarvāntaryāmitayā ca tasya doṣ a-leś o'pi nāstī ti satyam kintu—
prayojanam anuddīśya na mando'pi pravartate iti | tena parama-vijñā-śiromaṇinā parama-
kṛ pālutvāt sarva-bhūta-suhṛ dā cā viveki-jana-mano-mohanaṅgarhitam iva kim-artham etad
ācaritam ? yataḥ sad-ācāro'yam iti buddhitaḥ tasmin doṣ a-darśanāc ca ubhayata eva teṣ ā m
avivekinā mvināśāyaiva vṛ ttaṁ tatra tan nirākurvan pratyuta bhagavato nirupādhi-kṛ pālutām
parama-rasikendra-śekharatāmca darśayann āha—anugrahāyati | bhaktānām ādi-vāsanā-
vāsita-cittatayā tat-tad-bhāva-mādhurya-śravaṇāc ca rāga-vartmany eva samudbuddha-

ruci nānīmadhura-sādhaka-bhaktānāmnā tv anya-jāti ya-bhaktānānteṣ āmrāsa-lī lā-
śravaṇāder anupayuktatvāt | prakaraṇa-sāmarthyāt vibhāva-vairūpyeṇa teṣ āmśāntādi-
caturvidha-bhaktānām api pratyuta vairasyāpateṣ ca | anugrahāya parama-prema-
parākāṣ ṭ hāvadhi-bhūte sarvato madhure—

bhagavaty uttamaḥ-śloke bhavatī bhir anuttamā |
bhaktiḥ pravartitā diṣ ṭ yā munī nām api durlabhā || [bhā.pu. 10.47.25]

ity anena, etāḥ paramtanu-bhṛ to ity atra vāñhanti yad bhava-bhiyo [bhā.pu. 10.47.58] ity
ādinā, āsām aho caraṇa-reṇu-juṣ ām ahaṁsyām [bhā.pu. 10.47.61] ity ādinā ca śrī -vraja-
sundarī r vinānyatra kutrāpi svapne'py adṛ ṣ ṭ āśruta-caratvāt parama-śreṣ ṭ hatvāc ca śrī mad-
uddhavādibhiḥ śrī mad-rukmiṇy-ādi-śrī -kṛ ṣ ṇa-mahiṣ ī bhiṣ ca spr haṇī ye rāga-mārga etal-lī lā-
śravaṇādibhis tatra praveśopadeśena paramānukampārtham ity arthaḥ | tādṛ śī ḥ etādṛ śī ḥ
bahiḥ para-dāra-sambandhatayā pratīyamānā api krī dā bhajate, anena nija-priyatama-
madhura-bhakta-vṛ nda-viṣ ayaka-kṛ pāyāḥ parākāṣ ṭ hā darśitā | tathā bahiḥ prā tī tika-para-dāra-
vinodasyāpy-aigī kā rāl lī lāyāḥ parama-rahasyatvam ata eva parama-rasāvahatvamāsādhāraṇa-
jana-vṛ ndāvana-gāhyatvamparama-durlabhatvamca dhvanitam | ata eva—

santi yadyapi me prājyā lī lās tās tā manoharāḥ |
na hi jāne smṛ te rāse mano me kī dṛ śambhavit ||

iti bṛ had-vāmanokta-śrī -mukha-vacanena bhagavato'pi parama-camatkāra-kāritvāt | tathā--
parisphuratu sundaram [bha.ra.si. 2.1.210] ity ādinā,

nimajjati nimajjati praṇaya-keli-sindhau mano
vighūrṇati vighūrṇati pramada-cakra-kī ṇamśiraḥ |
aho kim idam āvayoḥ sapadi rāsanāmākṣ ara-
dvayī -januṣ i nīsvane śravaṇa-vī thim ārohati || [la.mā. 9.46]

iti lalita-mādhavokta-śrī -rādhā-kṛ ṣ ṇa-nubhavānuvādena ca parama-vidagdha-śiromaṇī nām
etad-rasāśraya-bhakta-vṛ nda-pūjyapādānāmśrī mad-gosvānī-caraṇānām anubhavāc ca
rāsopalakṣ itaitad raho-vinodasya paramotkarṣ āvadhitvamtatratra tatra bahuśaḥ prasiddham ity
alam ativistareṇa ||27||

--o)0(o--

|| 3.28-29 ||

śrī -mukhena tu mā hā tmyam ā sā mprā ha svayamhariḥ ||

yathā tatraiva (10.32.22)—

na pāraye 'hamniravadya-sanyujā m
sva-sā dhu-kṛ tyamvibudhā yuṣ ā pi vaḥ |
yā m ā bhajan durjara-geha-ś ṛ rīkhalā ḥ

saiṃṛ ścyā tad vaḥ pratiyā tu sādhunā ||29||

śrī -jī vaḥ: nanv anyeṣ āmbhaktānāmbhāvo bhāvya eva pāvanatvāt | āsāmtu bhāvaḥ sa-doṣ a iva labhyate aupapatya-sādhāraṇa-dr ṣ ṭ air ahr dyatvāt tatrāha—śrī -mukheneti ||28||

tatas tasmād vaḥ sādhunā sādhu-kṛ tyenaiva tat-sādhu-kṛ tyampratiyā tu | pratyupakṛ tam bhavatv ity arthaḥ | tasminn aupapatya-sādhāraṇa-dr ṣ ṭ ir bahirmukhānām eva jāyate tān prati tu nedamśāstramprakāśyata iti bhāvaḥ ||29||

viśvanāthaḥ: nanv eṣ āmbhaktānāmbhāvo bhāvya eva pāvanatvāt | gopī nāmbhāvas tv aupapatya-sādhāraṇa-dr ṣ ṭ air ahr dyatvāt sa-doṣ a iveti | tad-bhāvanāyā mkecana manda-dhiyaḥ saṃśerata ity ata āha—śrī -mukheneti | niravadyā pūrvokta-rī tyā nirdoṣ ā saṃyuk saṃyogo yāsāmtāsāmvaḥ svenaivta | sādhu yat kṛ tyamna tu sādhutvāpādakena kenacid vastu-samparkeṇa sādhu ity arthaḥ ||28||

vibudhāyuṣ āpī ti | yuṣ mākaṃkṣ aṇikam api sādhu-kṛ tyam iti bhāvaḥ | na pāraye pratikartum śodhayitum ity ākṣ epa-labdham | yā mā mā m abhajan | saiṃṛ ścyā pati-svaśrū-śvaśura-pitṛ -māṭṛ -bhrātrādi-sneha-bandhu-gandham api dūre parihāyety arthaḥ | śleṣ eṇāpakva-yogina iva saiṃṛ ścyāpi tāḥ punar mā mnaivābhajann ity arthaḥ | ahamtu pitror bhrātari sveṣ u bandhuṣ v api snihyāmi ca | yuṣ mān bhajāmi cet, **ye yathā mā mprapadyante tān tathaiva bhajāmi** iti svayampratiyā to'pi cyuta iti mama prakriyāyā asambhavaḥ | vyajyamāno'yam arthaḥ śleṣ eṇāpi labhyate | geḥa-śṛ ṛkhalāḥ saiṃṛ ścyā yā yuṣ mān ahammā abhajan | para-savarṇena na-kāra-du-kārayoḥ saṃyogaḥ | tat tasmāt vaḥ sādhunā sādhutvenaiva tat pratiyā tu pratikṛ tambhavatv ity arthaḥ ||29||

viśnudāsaḥ: siddhās tena sandeham nirākṛ tyā tāsāmmahimātiśayamvaktum prakṛ tam anusarati śrī -mukheneti ||28||

na pāraye'ham iti | vo yuṣ mākaṃyat svī yamsādhu-kṛ tyamtad-ucita-pratyupakāra-kṛ tye vibudhāyuṣ āpi vigato budho gaṇanābhijñā yasmāt tenānantenāyuṣ ā kālenāpi etāvat-kāla-kṛ ta-pratupakāra-kṛ tyenāpi na pāraye | **pāra tī ra karma-samāptau curādiḥ** | paryāpto na bhavāmi samartho nāsmī ty arthaḥ | tatra hetuḥ—niravadyā kāma-mayatvena pratīyamānāpi-- **evam mad-arthojjhita-loka-veda-svānām** [bhā .pu. 10.32.21], **tā man-manaskā mat-prāṇā mad-arthe tyakta-daiḥikāḥ** [bhā .pu. 10.46.4] ity ādinā ca mad-viś ayaka-nirmala-prema-viśeṣ a-mayatvāt nirdoṣ o saṃyuk saṃyogo yāsām | tat katham ? ity ata āha—yā bhavatyāḥ durjarā atyanta-dr ḍhāḥ gr ha-śṛ ṛkhalāḥ saiṃṛ ścyā samyak chittvā mā mā m abhajan | ata eva yuṣ mākam eva sādhunā sādhu-kṛ tyena yuṣ mat-sādhu-kṛ tyampratiyā tu pratyupakṛ tyambhavatu | yuṣ mat-sauśī lyenaiva mamānṛ ṇyam | na tu mat-kṛ ta-pratyupakāreṇety arthaḥ | yuṣ madvad ātmārpaṇena aneka-niṣ ṭ ha-cittatvāt sarva-nairapekṣ ya pūrvaka-bhajanābhāvena pratyupakāraśakteḥ ||29||

--o)0(o--

|| 3.30-31 ||

uddhavo'pi jagau suṣṭ hu sarva-bhā gavatottamaḥ ||30||

yathā (bhā.pu. 10.47.61)—

ā sām aho caraṇa-reṇu-juṣ ā m ahaṁsyā m
vṛ ndā vane kim api gulma-latauṣ adhī nā m |
yā dustyajamsva-janam ā rya-pathamca hitvā
bhejur mukunda-padaṁ mś rutibhir vimṛ gyā m ||31||

śrī -jī vaḥ: tan-mahā-bhaktais tu tac chlēghyata evety āha uddhavo'pī ti ||30-31||

viśvanā thaḥ: nanu sad-ācāramvinā niḥsarkocaā pravṛ ttiḥ prekṣ āvatāmna syād ity ata āha uddhavo'pī ti | jagau | raṁsyann idamjagau iti mūle tathokteḥ | tac ca gānammat-karṭṛ kānuvṛ ttiṁsarve śṛ ṇvantv ity abhiprāyaḥ ||30||

caraṇa-reṇu-juṣ ā m iti | yāsām upari caraṇau vinyasyanti ti | gulmādayo'py atikṣ udra-jā taya eva jīyā ḥ | samayaś ca kṛ ṣ ṇābhisāra-sambandhī jīyā ḥ | tadaiva vartmāvartma-vivekāpagamāt tad-uparai pāda-nyāsa-siddheḥ | nanu tvam api śrī -kṛ ṣ ṇa-lī lā-parikara-mukhyo'si kim anyato vilakṣ anyam āsāmpāsyasī ti tatrāha—yā dustyajam iti | parama-nirupādhitvampreṇa uktam | anyatra rukmiṇy-ādiṣ u premṇi loka-dharmāv apy upādhi ity tāsāmpāda-rajāḥ prārthitavān uddhava iti ||31||

viśnudā saḥ: śrī mad-uddhavo'pi jagau tāsāmmāhā tmyam iti pūrveṇaivānvayaḥ | tad evam āha āsām aho ity ādi | aho iti atyanta-durlabha-lālasayā khede | vṛ ndāvane iti sadā tatraiva tāsām bhramaṇādinā sānnidhyāt | gulmaḥ stambaḥ | aprakāṇḍe stamba-gulmau ity amaraḥ | vṛ kṣ ādī nām anuktir atuccatvena samyak taj-joṣ aṇāsiddheḥ | gulmādi nāmyathottaram nyūnatvam ūhyam | parama-dī natayā tmano'tinī catva-mananena tṛ ṇatva-mātra-prārthane paryavasānat | gī tam api tāsāmmāhā tmyāmpunar apy autsukeya gāyati--yā iti | yā mukundasya śrī -kṛ ṣ ṇasya padaṁ mīrāgākṛ ṣ ṭ atayā sarvadā tad-anugatim | kī dṛ śī m? śrutibhiḥ sarva-śruti-vicāraiḥ, śrutibhir eva vā karṭṛ bhir vimṛ gyāmparama-puruṣ ārthatayānveṣ aṇī yām | kimkṛ tvā bhejuḥ ? svajanam ārya-pathamca hitvā loka-maryādā mveda-maryādā mca tyaktvety arthaḥ | tat tu dustyajampūrvokteḥ śrī -prabhṛ tibhir apy atyājyam | te khalu sarva-mahā-loka-sarva-mahā-veda-sāra-buddhyaiva bhajanti ti | ato na teṣ u rāgautkaṭ yam eva kāraṇam ity etā evāsamordhva-rāgā iti bhāvāḥ | padyāvālyām(346-7) ca tenaiva tāḥ praty uktam yathā—

tābhyo namo vallava-vallabhābhyo
yāsāmguṇais tair abhicintyamānaiḥ |
vakṣ aḥsthale niḥśvasitaiḥ kaduṣ ṇair
lakṣ mī pater mlāyati vaijayanti ||

viyoginī nām api paddhatimvo
na yogino gantum api kṣ amante |
yad dhyeyarūpasya parasya puṁso
yūyamgatā dhyeya-padaṁdurāpam || ||31||

--o)0(o--

|| 3.32 ||

**māyā-kalita-tā dṛk-strī -śī lanenā nasūyabhiḥ |
na jā tu vraja-devī nāmpatibhiḥ saha saṅgamaḥ ||32||**

śrī -jī vaḥ: nanu bhavatu bhagavato vastutas tat-patitvam iti na doṣaḥ | tathāpy anyampatim manyase cet sa punar asambhavo jugupsā-hetuś ceti katham atra rasāvahatvaṁsyāt tatrāha— māyeti | śī lanampāṇi-grahaṇādi-rūpaṁtena tat tayāvyabhicāriṇā vraja-devī nām | **saha-balaḥ srag-avataṁsa-vilāsaḥ sānuḥ u kṣiti-bhṛto vraja-devyaḥ** ity u kta-dṛśā vraje tat tayātiprasiddhānāmtāsāmtām eva prasiddhim avalambya yaugikārtha-puraskāreṇa pura-sambandhinī nāmrukmiṇy-ādī nāmdevī nāmtasya paṭṭa-rājñī nāmpatibhir māyayā patitayā vikhyāpitais tair gopair jā tu kadācid api na saṅgamaḥ, na pāṇi-grahaṇādi-sambandha ity arthaḥ | prāyaścittārhaḥ paraśayyāyām api tāsāmsambandho nāsti, kim uta tad-anarheṇa pareṇa pāṇi-grahaṇam iti bhāvaḥ ||32||

viśvanāthaḥ: nanu tāsāmparinetṛ nāmgopānāmkimsamādhānāmtatrāha—māyeti | abhisāraḍi-samaye māyā-kalpitāsu tad-ākārasu strī ṣu śī lanena etya asmad-grheṣu vartante ity abhimānena hetunā asūyām akurvadbhiḥ | māyayā yoga-māyayaiva, na tu bahiraṅgayā māyayā | bhagavato dhāmnī siddha-parivāreṣu ca tasyā adhikārabhāvāt, tan-mohitānām bhagavad-vaimukhyasyāvaśyambhāvāt teṣāmgopānāmtu bhagavad-vaimukhya-mātra-darśanāt | tatas ca yogamāyāś cic-chakti-vṛttivāt | tat-kāryānām api nitya-satyatvocatvāt | sarva-māyika-prapañca-nāśe'pi teṣāmpārśva-stha-dārānānteṣu sva-sva-bhāryābhimānasya nitya-satyatvam eva |

nanu manyamānāḥ sva-pārśva-sthān ity śuktoktiḥ | tac ca dārānāmsva-sva-pārśva-sthatva-mananamāyā-kṛta-tā dṛk-strī -nirmāṇamvināpi yoga-māyayā suśakyam eva | satyam | rāsābhisāre **tā vāryamānāḥ patibhiḥ** ity ādau patibhir vāraṇam asmābhiḥ sva-sva-bhāryā nivārya sva-sva-grham ānī tā dṛśyanta eveti tat-prakārakam eva | tac ca tā dṛk-strī -nirmāṇam vinā na sambhaved ity ata uktam māyā-kalita-tā dṛk-strī ti | granthakāra-caraṇair iti | evam eva **lalita-mādhavo** kter gopī nāmgopair vivāhasya māyikatve'pi nitya-satyatvam eva jñeyam | manyamānā ity abhiprāya-mātramna tu māyā-kalpitānām api tāsāmpatibhiḥ sambhoga ity tāsāmtad-ākāra-tulyākārānām anya-sambhuktatvasyānaucityāt | ata eva sva-pārśva-sthān ity | na tu talpa-sthān ity uktam | tac ca samādhānamyogamāyayaiva tat-patī nāmpuṁstve'pi kāma-vikārān udbhāvanāt | ata eva tan-mātrādibhiḥ prārthitānām api teṣānteṣāmgopānām gopālānāmsālli-kṣetrādāv eva śiśayiṣā prāyo na tu sva-grheṣu v api svī ya-tad-bhāvasya prakṛt yābhāvāyeti jñeyam ||32-33||

viṣṇudāsaḥ: nanu, bhavatu nāma rāga-mārgaika-ratānāmsādhaka-bhaktānām anugrahārtham tat-tal-līlā-viśiṣṭe svasmin pravaṇī karaṇamprayojanam, kintu **asvargyam ayaśasyamca** [bhā.pu. 10.29.26] ity ādinā paropabhukta-svīkārāt sāmānya-janeṣu v api vaivaśyam durnivāramrasikendra-śekhara tasmin tu svayam upadeṣṭvāt sutarām ? tan na, api tu tābhir lakṣmy-ādi-sprhaṇī ya-prema-saubhāgya-śīlābhiḥ parama-pativrata-śirobhūṣaṇābhiḥ

śrī -kṛ ṣ ṇa-preyasī bhiḥ sārḍhamtat-patiṁmanyānāṁgopānāṁpūrvokta-vidhinā rasa-
viśeṣ āsvādārtham eva tat-tad-abhimāna-mātram | na tu vastuta ity āha—māyā-kaliteti | jātu
kadācid api vraja-devī nāṁpatibhiḥ patiṁmanyaiḥ saha saṅgamo na sambhavati | tatra
hetugarbha-viśeṣ aṇam kiṁviśiṣ ṭ e ? māyā kalitā racitā yās tādr śyaḥ ākāra-svabhāvādinā śrī -
kṛ ṣ ṇa-kāntā-tulyāḥ striyaḥ tābhir yac chī lanamkhāna-pāna-saṅgādi sevanamtena
anasūyubhir adoṣ a-darśibhiḥ | **kṛ ṣ ṇāhnika-kaumudyāṁca—**

rādhādī nāṁkuvalaya-dr̥ sām̐nitya-kṛ ṣ ṇa-priyā nāṁ
gope'nyasmin vitatha-mamatā-mātra-bharṭṛ -bhramāṇām |
chāyā-kāyā-kalana-kalayā bāndhavān mohayitvā
kṛ ṣ ṇasaṅgamniśi ghaṭ ayate yogamāyā muditvā || (6.12) ||32||

--o)0(o--

|| 3.33 ||

tathā hi śrī -daśame (10.33.37)—

nā sūyan khalu kṛ ṣ ṇāya mohitās tasya māyayā |
manyamānāḥ svapārsvasthān svān svān dārān vrajaukaṣaḥ ||33||

śrī -jī vaḥ: etad eva pramāṇayati—tathā hī ti | nāsūyann ity asyāyam arthaḥ | tasya śrī -kṛ ṣ ṇasya
māyayā ye sve sve dārā vivāha-samayata eva māyā-racitāḥ sva-sva-dārās tān sva-pārśva-sthān
manyamānāḥ jānantaḥ śrī -kṛ ṣ ṇāya nāsūyan | tena tāsāṁtat-preyasī nāmyadā yadā tad-eka-
vratatālopa-prasaṅgaḥ syāt, tadā tadā nija-racitāṁ tad-dārāṁ tān prati māyāṁ
prakaṭ ayāmāsa tās tu gopayāmāseti nija-preyasī -svī karaṇa-lakṣ aṇe tad-guṇe te doṣ āropam
nākurvann ity arthaḥ | ubhayāsāmbhedājñāne'pi tad-racitatvam eva hetur ity āha—mohitā
iti | tasya māyayeti māyāyāḥ sadā parama-sāmarthyamtat-paratvamca darśitam | tataś ca tat-
priyānāṁtāsāṁsadaiva sāhāyyamsā kuryād eveti sādhu vyākhyātamśi litampāṇi-grahaṇādi-
rūpam iti | tasyāṁtu prakriyāyāṁrasāvaśeṣ a-sampādane yathā kāraṇam̐tathā darśitam
darśayiş yate ceti | **śūsūrūṣ antyaḥ patī n kāścit** [bhā.pu. 10.29.6] iti tu **antar-gr̥ ha-gatāḥ kāścit**
[bhā.pu. 10.29.9] ity ādy-uktānām śrī -kṛ ṣ ṇam̐prati prasthānāya labdha-vinirgamānām
kāśāṁcid asiddha-dehānāṁvṛ ttam | **duhantyo'bhīyayūḥ** [bhā.pu. 10.29.5] ity ādi śrī -śuka-
vacane khalu yayur iti prasthitavatya ity evārthaḥ | prasthāna eva hi tat-tat-kriyā-parityāgaḥ
na tu prāptau | prāptis tv agre vakṣ yate **ājagmur anyonyam alakṣ itodyamāḥ** [bhā.pu. 10.29.4]
iti ||33||

viśvanāthaḥ : *pūrva-ślokasya vyākhyā draṣ ṭ avyā |*

viśnudāsaḥ: etad eva śrī -śuka-vākyena pramāṇayati—nāsūyann iti | doṣ a-dr̥ ṣ ṭ imca cakruḥ |
tatra hetuḥ—manyamānā iti | tasya śrī -kṛ ṣ ṇasya māyayā racitān api tān dārān svān svān iti
manyamānāḥ | yato mohitāḥ | atrāpi tasya māyayeti yojyam | sva-pārśva-stha-mananamtu
tābhiḥ saha tat-tad-anuśī lanamvinā sambhavati | tac ca tāsāṁmāyā-racitatvam̐vinā na
sambhavati | śrī -kṛ ṣ ṇa-preyasī -rūpānāṁtadānī ṁrāsa-lī lāyāṁsaṅgatavāt ||33||

--o)0(o--

|| 3.34-35 ||

tatra kanyakā ḥ—

anūḍhā ḥ kanyakā ḥ proktā ḥ sa-lajjā ḥ pitṛ -pā litā ḥ |
sakhī -keliṣ u visrabdhā ḥ prā yo mugdhā -guṇā nvitā ḥ ||
tatra durgā -vrata-parā ḥ kanyā dhanyā dayo matā ḥ |
hariṇā pūritā bhī ṣ ṭ ā s tena tā s tasya vallabhā ḥ ||

śrī -jī vaḥ: sakhi-keliṣ u sakhī bhīḥ kiṁcid vayodhikābhīr narma-pūrvakamyad yat pravartyate
tatra tatraiva viśrabdhāḥ ||34||

tatra tāsu kanyakāsu madhye durgā -vrata-parā yāsu gokula-kanyāsv ity ādinā darśitā
dhanyādayaḥ | pūritā bhī ṣ ṭ āḥ—yā ta yūyamvrajamsiddhā mayemā raṁsyate kṣ apāḥ [bhā.pu.
10.22.27] iti datta-varāḥ | tena tasya vallabhās tasya svī yātvam eva sasmin manyamānā ity
arthaḥ | svī yāyām eva vallabhādi-śabdasya rūḍhatvāt ||35||

viś vanā thaḥ: tatra tāsu parakī yāsu madhye kanyakā lakṣ yante | tatra tāsu kanyāsu madhye
dhanyādayaḥ kanyā durgā -vrata-parāḥ | kintu pūrvokta-yuktyā kṛ ṣ ṇa-
bhāryābhīmānavatī bhyo'nyā jīyāḥ parakī yā -prakaraṇa-madhya-paṭ hitvāt | kimca iti
sarkalpam ācerur yā gokula-kumārikāḥ ity atra yā iti padopādānāt mūle'pi hemante prathame
māsi nanda-vraja-kumārikāḥ ity ukter gokulasya kumārikā ity ukter vṛ ṣ abhānu-candrabhānu-
vraja-kumārikā bahvyo'parāḥ kātyāyanī -vratam akurvāṇā api sthitās tāś ca śrī -rādhikā-
saṁginyaḥ parakī yā jīyāḥ ||34-35||

viṣ ṇudā saḥ: tatra kanyakā iti | tatra dvividhā parakī yāsu anūḍhā avivāhitāḥ | mugdhā-
guṇānvitāḥ vakṣ yamānā ye mugdhānāyikānāṁguṇās tair yuktaḥ | prāyaḥ-grahaṇamtu
kadācit kācit prakhara-svabhāvāt madhyā-guṇānvitā ca bhavati ty abhiprāyeṇa ||34||

pūritābhī ṣ ṭ āḥ yā tābalā vrajamsiddhāḥ [bhā.pu. 10.22.27] iti vareṇa pūritāmsampāditam
abhī ṣ ṭ āmyāsām ||35||

--o)0(o--

|| 3.36 ||

yathā—

visrabdhā sakhi dhūli-keliṣ u paṭ ā -samvī ta-vakṣ aḥ-sthalā
bā lā sī ti na vallavas tava pitā jā mā tarammṛ gyati |
tvaṁtu bhrā nta-vilocanā s tam acirā d ā karṇya vṛ ndā vane
kūjantī mś ikhi-piccha-mauli-muralī mśotkampam ā ghū ṛṇasi ||

śrī -jī vaḥ: visrabdheti | jyeṣ ṭ ha-bhrā ṭṛ jāyā -vacanam | visrabdhā sakhi -keliṣ v iti śeṣ aḥ | yadyapi

dhūli-keliṣ v ity ādikamṣ gyatī ti paryantam asyāḥ pūrvā vasthām avalambya nirdiṣ ṭ aṁtathāpi
vartamāna-sāmī pye vartamānavad vā iti nyāyena saṅgamanī yam ||36||

viś vanā thaḥ: visrabdheti | jyeṣ ṭ ha-bhrā tr jāyā labdha-kṛ ṣ nādi-saṅgāyāḥ sa-parihāsa-vākyam |
dhūli-keliṣ u paṭ āsaiṁvī ta-vakṣ aḥ-sthalety anvayaḥ | tathā bālā visrabdhāsī ti
vyavahitānvayo'nuprāsānurodhāt soḍhavyaḥ | ballavo vi`ceṣ a-parām arṣ a-sūnyaḥ ||36||

viṣ ṇudā saḥ: visrabdheti | jā ta-kṛ ṣ ṇa-sambandhāyāḥ kasyāścid vrajadevyāḥ śrī -kṛ ṣ ṇasya
muralī -śravaṇena udgatambhāvā kāñcid gopa-kumārī mprati sāsācaryoktiḥ | paṭ ā-saiṁvī ta-
vakṣ aḥ-sthalā paṭ ena vastreṇāsaiṁvī tam anāvṛ tamvakṣ aḥ-sthalamnyasyāḥ sā | śikhi-piṭṭha-
mauliḥ śrī -kṛ ṣ ṇas tasya muralī mtena vāditām ity arthaḥ | bhrānta-vilocanas tam ity ākarṇana-
kriyāyā viśeṣ aṇam | sotkampam ity āghūrṇana-kriyāyā viśeṣ aṇam ||36||

--o)0(o--

|| 3.37 ||

atha paroḍhā ḥ—

gopair vyūḍhā api hareḥ sadā sambhoga-lā lasā ḥ |
paroḍhā vallabhā s tasya vraja-nā ryo'prasū tikā ḥ ||

śrī -jī vaḥ: paroḍhā iti | pūrvavad bhramānuvādā eva | aprasūtikā iti | aprasūtitve sati tāsām
ālambanatvaṁvairūpyeṇa dūṣ yate | tataś ca raso'pi dūṣ yate | tat-saurūpya-kāri saurūpyam
tato'nyūna-pramāṇatvaṁca **madhye maṇī nāṁhaimānāṁmahā-mā rakato yathā** iti, **taḍita iva**
tā megha-cakre virejuḥ iti dṛ ṣ ṭ āntena darśyate | **siṣ eva ā tmany avaruddha-saurataḥ sarvāḥ**
śarat-kāvya-kathā-rasāśrayāḥ ity anena tathā rasavattvam evāṅgī kṛ tam | tataś ca—**mā taraḥ**
pitaraḥ putrā bhrā taraḥ patayaś ca vaḥ iti śrī -kṛ ṣ ṇa-vākyamtu tadī ya-bhrā tr -putrādī n
apadiśya parihāsamayam eva | vāstavatve **nindā mi ca pibā mi ca** iti nyāyena doṣ āvaham eva
syāt | ata eva **duhantyo'bhiyayuh** ity ādau, **pāyayantyaḥ śiśūn payaḥ** ity eva śrī -śuka-vākyam
na tu **pāyayantyaḥ sutān stanam** iti | kvacit tad-vidheṣ u putrādī-vyapadeśo dṛ śyate yathā
sāmba-kṛ ta-lakṣ maṇā-haraṇe śrī -baladevam uddiśya |

pratigrhya tu tat-sarvaṁbhagavān sāvatarṣ abhaḥ |
sa-sutaḥ sa-snuṣ aḥ prāgāt suḥ dbhir abhinanditaḥ || iti ||37||

viś vanā thaḥ: aprasūtikā iti | tāsāmpuṣ podgamābhāvān nitya-vilāsārthamyoga-māyayaiva
sampāditatvāt ||37||

viṣ ṇudā saḥ: gopair iti | vyūḍhā vivāhitāḥ | tasya hareḥ ||37||

--o)0(o—

|| 3.38 ||

yathā **padyaḥvalyām** (312)—

**kā tyā yanī -kusuma-kā manayā kim artham
kā ntā ra-kuṣ i-kuharamkutukā d gatā si |
paśya stana-stavakayos tava kaṇṭ akā rkaṁ
gopaḥ sukaṇṭ hi bata paśyasi jā ta-kopaḥ ||38||**

śrī -jī vaḥ: yathā kā tyā yanī ti | parihāsa-vacanatvāt sadyastanety ādikāmsahacaryā svayam
vitarkya dūra-sthitāpi patuḥ svasā sa-śabdām udī kṣ ata iti mithyaiivoktam | tac ca sat-kula-
knayānāntāsā mstanādy-udghāṭ anāsambhavād eva ||38||

viś vanā thaḥ: kā tyā yanī ti candrāvalī mprati padmā-vākyam | sadyastanaṁsadyo-bhavam
kaṇṭ akā rkaṁkaṇṭ aka-kṣ ata-cihnam ||38||

viś ṇudā saḥ: kā tyā yanī ti | kṣ ṇena saha krī ḍitvā vṛ ndāvanād gr hā gatāyāś candrāvalyāḥ
kucopari sambhoga-cihnāny ālokyā śaīkamānāyā mntan-nanāndari padmā vyājena
candrāvalī mpratyāha—kāntāro durgamaṁvanamntasya kuṣ ir-antarālamntasya kuharam
sadyastanamtat-kālam eva jā tam | apahnuti-nāmāyam alarḱārah | yathoktam-

**upameyamṁṣ ā kṣ tvā satyatvenopamānakam |
sthāpyate cet tadā jīyāpahnutiḥ kāvya-vedibhiḥ |**

śloko'yamchidra-sarivṛ tir nāma sakhī -kārya-viśeṣ e'py udāharaṇārhaḥ | **alarḱāra-kaustubhe**
ca—

**gaurī m arcayitumprasūna-vicaye śvaśrū-nidiṣ ṭ ā hareḥ
krī ḍā -kānanam āgatā vayam aho meghāgamaś cābhavat |
prekholāḥ paritaś ca kaṇṭ aka-latāḥ śyāmāś ca sarvā diśo
no vidmaḥ prativeśa-vāsini guroḥ kimbhāvi sambhāvitam || [a.kau. 1.4]**

--o)0(o--

|| 3.39 ||

**etā ḥ sarvā tiś ā yinyaḥ śobhā-sā dguṇya-vaibhavaiḥ |
ramā dibhyo'py uru-prema-mā dhurya-bhara-bhū ṣ itā ḥ ||**

śrī -jī vaḥ : na vyākhyātam |

viś vanā thaḥ : na vyākhyātam |

viś ṇudā saḥ : etā iti | etāḥ parodhāḥ | sarvā tiś ā yinya iti sarva-śabdena parakī yāsu yāḥ kanyās
tābhyo'py āsām atīśayoktā ||39||

--o)0(o--

tathā ca śrī -daśame (10.47.60)—

nāyamśriyo 'ṛga u nitā nta-rateḥ prasādaḥ
svar-yoṣ itā mnalina-gandha-rucā m̄kuto 'nyā ḥ |
rā sotsave 'sya bhuja-daṇḍa-gr̄ hī ta-kaṇṭ ha-
labdhā śiṣ āmya udagā d vraja-vallabhī nā m ||40||

śrī -jī vaḥ: atha tāsāmtad-ananya-yogyatvaṁtan-nitya-preyasī tvamca darśayan pūrvoktaṁ māyā-mātra-vyañjitānyathātvam eva draḍhayati tathā ceti | nāyamśriyo'ṛga iti | pūrvamētāḥ paramtanu-bhr̄ taḥ [bhā.pu. 10.47.58] ity anena mumukṣ u-mukta-bhaktebhyas tāsāmbhāva-māhā tmyamdarśitam | tatra kvemāḥ striyaḥ [bhā.pu. 10.44.59] ity anena hetu-vinyāsaḥ kṛ taḥ | yasmād ataḥ khalu upakramopasañhārayor asya śrī mad-uddhavasya stotus tāsū mahā-bhakter eva darśanād atraiva paramā tmanī ti viśeṣ aṇa-dānena gopī nāmtat-patī nāmceti tad-vyabhicāritā-khaṇḍanayā yā dustyajamsvajanam ārya-pathamca hitvā [bhā.pu. 10.47.61] ity anena śrī -kr̄ ṣ ṇa-mātrārtha-loka-dharma-parityā gasya nirdeṣ yamāṇatvena tāsāmsad-ācāryā nukrama-prāptatādarśanād arthāntaramtu na sambhavati | kimtv ayam evārthaḥ | imā vanacaryaḥ śrī -vr̄ ndāvana-gatāḥ striyaḥ śrī -rādhādyāḥ kva | etādṛ śa-gāḍha-tad-āsakty-abhāvād vyabhicāra-duṣ ṭ āḥ sarvā apy anyāḥ kva | ata evāsu rūḍha-bhāvākhya mahābhāvo vartate na tv anyāsu | śrī mān mad-ī śvaras tu aviduṣ as tan-mahimādikam ananubhavato'pi sākṣ āc chreyaḥ sarva-śreṣ ṭ hamkuśalamtanoti | tebhyo vistārya dadāti ty arthaḥ | āsāmtu gopyas tapaḥ kim acarān [bhā.pu. 10.44.14] ity ādi-diśā parama-mahima-svabhāvaṁtadī ya-rūpam anubhavanti nāmtā man-manaskā mat-prāṇāḥ [bhā.pu. 10.46.3] ity ādi-diśā ātmātmī ya-dhāraṇāmtad-āśayā kurvatī nām ṛ ny eva sa iti bhāvaḥ |

atha tat tad apy ākṣ ipyāha nāyamśriya iti | u vismaye | aṛge śrī -vaikuṇṭ ha-nāthasya vakṣ asi vartamānāyā api nitānta-rater api śrī tvena prasiddhāyās tat-preyasyā nāyamprasādaḥ śobhā-sādguṇya-vaibhava-prema-mādhuryāṇām aujvalyamnāstī ti | tāḍṛ śyāḥ śriyo'pi sanīś cet tarhi svar-yoṣ itā mvaikuṇṭ ha-sthitānā mnalinasya tatrātya-svarṇa-kamalasyeva gandho ruk kāntir yāsāmtāsāmtad-upalakṣ ita-sarvāścarya-guṇānāmsutarāmnāstī ti | tad evāmsati kuto'nyāḥ | anyāḥ sarvā api nārī -jātayo dūrata eva parās tā ity arthaḥ | na cāyamtāsu prasādaḥ sadāsty eva | nimittamprāpya tu prakāṭ ī bhavati ty āha rāseti | asya tāsāmsamī pe māḍṛ śī va sphurataḥ | śrī -govindasya bhuja-daṇḍena gr̄ hī taḥ kaṇṭ ho yāsāmtās ca labdhā śriyaś ca tāsāmtāḍṛ śī nām satī nāmya udagān nityam eva san prakāṭ ī babhūveti | tad evāmtāsāmsarvato vilakṣ aṇatve prāpte sarva-vilakṣ aṇasyaiva śrī -kr̄ ṣ ṇasya nitya-priyā tvampratipadyate | tataś ca sarvato vilakṣ aṇatvād anyathā śrī -kr̄ ṣ ṇasya parama-bhagavattvaṁtathā āsām api parama-lakṣ mī tvam tato yukta evānya-lakṣ mī -jaya iti bhāvaḥ | tato yāstu sādḥaka-muni-caryādayo vakṣ yante tāḥ punar atra gaṇatvena noṭ ṭ arkitā ity jñeyam ||40||

viśvanāthaḥ: u iti vismaye | aṛge vaikuṇṭ ha-nāthasya vakṣ asi vartamānāyā api nitānta-rater api śriyo mahā-lakṣ myā api nāyamprasādaḥ svar-yoṣ itām sutarāmnāstī | anyā yuvati-jātayaḥ kutaḥ | dūrata eva parāstā ity arthaḥ | atra aṛge iti padena śobhā-sādguṇya-prema-praṇaya-

mādhuryāṇi lakṣmyāḥ sarvato vilakṣaṇāni sūcitāni | tāni vinā vidagdha-śiromaṇinā śrī -
nārāyaṇena tasyāḥ sva-vakṣasi dhāraṇāyogāt | nitānta-rater ity anena saundarya-saurabhya-
sausvarya-saukumārya-saurasya-vaidagdhādī ni teṣāṃ eva nayanādibhir indriyaiḥ
saṃbhuktatve ratitva-siddheḥ | atrāpi nitāntety anenātilāvanya-mādhuryopādhikāni
saubhāyāni tāni vinā rater nitāntatvāsambhavāt | nalina-gandha-rucām ity anena punar api
saurabhya-saundarya-saukumāryādī ni piṣṭa-peṣaṇatayoktāni spaṣṭatvārtham ||40||

viṣṇudāsaḥ: nāyam iti śrī mad-uddhavasya vacanam | aho bata vyaṃke varākāḥ śrī -
devakyāṃ api nedṛśyas tat-prasādaḥ | ayam etādṛśaḥ prasādaḥ sukha-mayo manaḥ-prakāśaḥ |
śriyo lakṣmyāḥ | yadi śriyo'pi na, tadānyāsāmsvar-yoṣitāmvaikuṇṭha-purāṅganānāmtāsv api
nalina-gandha-rucāmtatratya-svarṇa-kamalasyeva gandho ruk kāntiś ca yāsāmtāsāmparama-
viśiṣṭānāmbhū-līlā-prabhṛtīnām api sutarām | tataḥ kuto'nyāḥ prakṛta-svarga-sthāḥ
prastāvyaḥ | tās tu prastāvya eva nety arthaḥ | ko'sau prasādaḥ ? yo yādṛśo vraja-sundarī nām
udagādāvīrbabhūva | tad eva vyaṅjayati kīdṛśīnām ? rāsotsave tad-upalakṣite śriyāpy alabhye
parama-rāga-mayatvāt sarva-camatkāra-kārakādbhuta-keli-vṛnde asya **sākṣān manmatha-**
manmathaḥ [bhā.pu. 10.32.2] iti, **trailokya-lakṣmy-eka-padamvapur dadhat** [bhā.pu.
10.32.14] iti, **gopyas tapaḥ kim acarān** [bhā.pu. 10.44.14] ity ādy-anusāreṇa śriyāpi
durdarśādbhuta-rūpasya tasya yau bhujā-daṇḍau tābhyāṃkaraṇatve'pi paramāśaktyā svayam
kartṛtā-prāptābhyāmgrhīto vyavadhāna-śarkayā dhr̥taḥ kaṇṭho ho yāsāmtathābhūtāś ca tāḥ, ata
eva labdhāḥ prāptā āśiṣaḥ śrī-devyā durgama-manorathā yābhis tās ca tāsām | atra śrī -
paribhava-vākye vraja-sundarī nām ity uktya saundaryam api tāsāmtad-adhikam iti vyaṅgitam
| yuktaṃca **yasyāsti bhaktir bhagavaty akiṛtānā sarvair guṇais tatra samāsate surāḥ** [bhā.pu.
5.18.12] ity ādau bhakti-tāratamyena guṇa-tāratamya-prakāśāt | **lalita-mādhave** (1.33) ca –

nava-nava-sudhā-sambandho'pi priyo'pi dṛśāmsadā
sarasija-vanī mmlānāṃkurvann api prabhayā svayā |
vidhur api kalā-pūrṇo'py uccaiḥ kuraṅga-dharaḥ śāśī
vraja-mṛga-dṛśāmvaktrair ebhiḥ suraṅga-dharair jitaḥ ||

tatraiva (6.2)—

ūrī kartumdāmodara-hṛdi navāmoda-laharī m̄
varī yasyaḥ premṇāṃjagati vividhāḥ santu gatayaḥ |
stumas tāmnyas tāsāṃsphurati hṛdi bhāvasya garimā
hṛṣīkānāmhanta prabhur api na yatra prabhavati || iti ||40||

--o)0(o--

|| 3.41-43 ||

tās tridhā sādhanā-parā devyo nitya-priyās tathā ||

tatra sādhanā-parāḥ—

syur yauthikyas tv ayauthikya iti tatrā dimā dvidhā ||

tatra yauthikyah—

yauthikyas tatra sambhūya gaṇaśaḥ sādhanē ratāḥ |
dvidhāś tās tu munayas tathopaniśado matāḥ ||

śrī -jī vaḥ : na vyākhyātam |

viśvanāthaḥ : yūthe bhavā yauthikyah | sambhūya militvā sādhanē niratāḥ | kiṅgaṇaśaḥ
gaṇena gaṇena gaṇeneti avāntar-gaṇā api bahavas tatra yūthe tiṣṭhanti ty arthaḥ ||43||

viśṇudāśaḥ : tās tridheti | tāḥ parakī yāḥ | yauthikya iti saḥajāti ya-vargaḥ | yūthamrakṣatī tiṣṭhanti
| ādimā ādyā | sambhūya militvā | gaṇaśaḥ iti bahv-[alpārthāc chas kārakād anyatarasyām](#) [pā.
5.4.42] ity ato bahv-arthāt śas-pratyayaḥ ||41-43||

--o)0(o--

|| 3.44-46 ||

tatra munayah—

gopā lopā sakāḥ pūrvam aprāptābhīḥ ṣṭa a-siddhayah |
cirā d udbuddha-ratayo rāma-saundarya-vīkṣayā ||44||
munayas tan-nijābhīḥ ṣṭa a-siddhi-sampādane ratāḥ |
labdha-bhāvā vraje gopyo jātāḥ pādmasūtrāḥ ||45||
kathāpy anyā kila bhṛhad-vāmane ceti viśrutīḥ |
siddhimkaticid evāśāmrāśārambhe prapedire |
iti kecit prabhāśante prakāśārthānusāriṇaḥ ||46||

śrī -jī vaḥ: tatra munaya iti | [pādmottara-khaṇḍe](#) khalv idam uktam—

[purā maharṣayah sarve daṇḍakāraṇya-vāsiṇaḥ |](#)
[dṛṣṭvā rāmaṅharimṭatra bhoktum aicchan suvigraham ||](#)
[te sarve strī tvam āpannāḥ samudbhūtāś ca gokule |](#)
[harisamprāpya kāmena tato muktā bhavārṇavāt ||](#) iti |

asyārthaḥ | rāmaṅdṛṣṭvā kenāpy anyena sādṛśyād uddiṣṭa-śrī -kṛṣṇa-viśayaka-prācīna-bhāvāḥ
santas tato'pi sundara-vigrahamharimśrī -kṛṣṇam evopabhoktum aicchan manasā
varayāmāsuḥ | tatas ca kalpa-vṛkṣasyeva tasya sākṣāt kiñcid apy anukta-varo'pi prasādānte
sarve kāsānirid anyatratya-gopī nāṅgarbha-gatataya strī tvam āpannās tad-garbhavatī ṣu tāsu
katharicīn nanda-gokulam āgatāsu tatra tāḥ samudbhūtā jātāḥ | tatas ca tāḥ kāmena jāra-
buddhi-mayenāpi mahānurāgeṇa harimpūrva-paṭhita-hari-śabdoktamśrī -kṛṣṇam eva
samprāpya nijāntar-graha eva prakāśamlabdhvā bhavārṇavān muktāḥ prakṛtaṅguṇa-mayam
dehamparityajyā prakṛta-guṇa-maya-dehena tat-saṅginyo babhūvur iti | tad uktam antar-graha-
gatāḥ kāsānirid iti madhye vyavahānamtv idamśāntam utkaṅṭhāvardhanārthayā prārabdha-
rakṣayeti gamyate ||

tad etad āha—gopāleti | kathāpī ty atra viśrutir etad rī tikaiva muny-antar-gatā jñeyā | tāsām madhye katicid iti pādmottara-khaṇḍoktā ity arthaḥ | kecid iti śreṣ ṭ hā ity arthaḥ | na kecid apavargam apī tivat prakṛt ārthānusārīna iti purāṇa-dvayoktānāmprakarṣ eṇa bhāṣ anta iti ca tan-matam eva sarva-pratī ti-viṣ aya iti matam | tadā āstām arthāntarānveṣ aṇam iti bhāvaḥ ||

viś vanā thaḥ : munaya iti | pādmottara-khaṇḍe yathā—

purā maharṣ ayaḥ sarve daṇḍakāraṇya-vā sinaḥ |
dṛ ṣ ṭ vā rāmaṁharimṭatra bhoktum aicchan suvigraham ||
te sarve strī tvam āpannāḥ samudbhūtās ca gokule |
harimsamprāpya kāmena tato muktā bhavārṇavāt || iti |

anayor vyākhyā ca śrī -jī va-gosvāmi-caraṇaiḥ—rāmaṁdṛ ṣ ṭ vā kenāpy aṁś ena sādṛ śyād uddī pta-śrī -kṛ ṣ ṇa-viṣ aya-ka-prācī na-bhāvāḥ santas tato'pi sundara-vigrahaṁharimḥbhoktum aicchan manasā varayā māsuḥ | tataś ca kalpa-vṛ kṣ asyeva tasya sā kṣ āt kiṁcid apy anukta-varo'pi prasādānte sarve kāsāṁcid anyatratya-gopī nāṁgarbha-gatataya strī tvam āpannās tad-garbhavatī ṣ u tāsu kathāntin nanda-gokulam āgatāsu tatra tāḥ samudbhūtā jā tāḥ | tataś ca tāḥ kāmena jāra-buddhi-mayenāpi mahānurāgeṇa hariṁpūrva-paṭ hita-hari-śabdoktāś rī -kṛ ṣ ṇam eva samprāpya nijāntar-gr ha eva prakṛt amlabdhvā bhavārṇavān muktāḥ prākṛ taṁ guṇa-mayaṁdehaṁparityajyāprākṛ ta-guṇa-maya-dehena tat-saṁgīnyo babhūvur ity eṣ ā |

atra rāma-darśanodbuddhā kṛ ṣ ṇa-viṣ ayaṁ ratir iti sī tā-sandarśanena gopī -viṣ ayaṁ bhaktir api lakṣ aṇānugati-darśanenānugamya ca smṛ tam iti teṣ āṁrāgānugā eva bhaktir anugantavyā | yāṁvinā gopī tva-prāpty-abhāvo vyākhyāyate ||44-46||

viṣ ṇudā saḥ: na vyākhyātam |

--o)0(o--

|| 3.47-48 ||

atha upaniṣ adaḥ—

samantā t sū kṣ ma-darś inyo mahopaniṣ ado'khilā ḥ |
gopī nāṁvī kṣ ya saubhā gyam asamordhvaṁsuvismitā ḥ ||
tapā nīśi śraddhayā kṛ tvā premā dhyā jajñire vraje |
vallavya iti paurā ṇī tathaupaniṣ adī prathā ||

śrī -jī vaḥ: paurā ṇī ti | bṛ had-vāmana-rī timayī ty arthaḥ | tathā vṛ ndāvāna-gatāś rī -kṛ ṣ ṇamprati tāśāṁprārthanā—

kandarpa-koṭ i-lāvāṇye tvayi dṛ ṣ ṭ e manā nīśi naḥ |
kāminī -bhāvam āsādya smara-kṣ ubdhā nya-saṁś rayam ||
yathā tal-loka-vāsinyaḥ kāmatvena gopikāḥ |
bhajanti ramaṇāṁmatvā cikī rṣ ājaninas tathā || iti |

tatra śrī -kṛ ṣ ṇa-vākyam—

durlabho durghaṭ aś caiva yuṣ mākaṁsumanorathaḥ |
mayānumoditaḥ samyak satyo bhavitum arhati || iti |

tathā pādme sṛ ṣ ṭ i-khaṇḍe gāyatrī ca gopī tvamprāpya śrī -kṛ ṣ ṇamprāptavati ty ākhyāyate |
yathā—gopa-kanyā rūpatayā jātāyās tasya brahmaṇā pariṇaye tat-pitrādi-gopeṣ u śrī -
bhagavad-vacaḥ—

mayā jñātvā tataḥ kanyā dattā caiś ā viriṇṭaye |
yuṣ mākaṁtu kule cāhamdeva-kāryārtha-siddhaye |
avatāraṁkariṣ yāmi mat-kāntā tu bhaviṣ yati || iti |

aupaniṣ adī — striyaḥ urugendra-bhoga-bhuja-daṇḍa-viṣ akta-dhiyo vayam api te samāḥ
samadṛ śo'ṅghri-saroja-sudhā [bhā.pu. 10.87.21] iti śruti-stuti-prasiddhasyopaniṣ ad-viśeṣ asya
matena gamyā ||47-48||

viś vanā thaḥ : pauraṇī ti bṛ had-vāmanoktā | sā ca yathā—

kandarpa-koṭ i-lāvaṇye tvayi dṛ ṣ ṭ e manāṇsi naḥ |
kāminī -bhāvam āsādya smara-kṣ ubdhānya-saṁś rayam ||
yathā tal-loka-vāsinyaḥ kāmatvena gopikāḥ |
bhajanti ramaṇammatvā cikī ṣ ṇājaninas tathā || iti |

tāsām upaniṣ adāṁprārthanānantaramśrī -kṛ ṣ ṇa-vākyam—

durlabho durghaṭ aś caiva yuṣ mākaṁsumanorathaḥ |
mayānumoditaḥ samyak satyo bhavitum arhati || iti |

tathā pādme sṛ ṣ ṭ i-khaṇḍe gāyatrī gopī tvamprāptety ākhyāyate | yathā gopeṣ u bhagavad-
varaḥ—

mayā jñātvā tataḥ kanyā dattā caiś ā viriṇṭaye |
yuṣ mākaṁtu kule cāhamdeva-kāryārtha-siddhaye |
avatāraṁkariṣ yāmi mat-kāntā tu bhaviṣ yati || iti |

aupaniṣ adī — striyaḥ urugendra-bhoga-bhuja-daṇḍa-viṣ akta-dhiyo vayam api te samāḥ
samadṛ śo'ṅghri-saroja-sudhā [bhā.pu. 10.87.21] iti śrutiḥ | tatra prasiddhānām upaniṣ ad-
viśeṣ āṇāmmatena gamyā | kimcātra tval-loka-vāsinya ity anena cikī ṣ ṇā-janinas tathety anena
samā ity anena ca tāsāmragānugā bhaktir dyotitā | tad-anantaram—

jāra-dharmaṇa susnehaṁsudṛ ḍhaṁsarvato'dhikam |
mayi samprāpya sarve'pi kṛ takṛ tyā bhaviṣ yatha ||

iti bhagavad-dattena tāsū vareṇa tal-loka-vāsiniṇāmnitya-siddhānām api jāra-bhāva
evāvasī yate yatheti tāsāmprārthanāt prārthita-pratikūlartha-dānānaucityāt | tatas ca nitya-
siddhānāmjāra-bhāva-mayy eva rāgātmikā bhaktiḥ śruti-carī ṇāntad-anugāminī eva | yad
uktam—rāgātmikānusr̥tā yā sā rāgānugocyate iti | urugendrety anantaramvayam apī ty api-

kāreṇa svebhyo'pi tāsām ādṛ tatva-vyañjanayā sveṣ āmtadānujñānca darśitamnyad eva vinā rāgānugātvā-siddhyā ciraṃtapta-tapasō'pi lakṣmyā gopī tva-prāpty-abhāvah | śrī ḥ prekṣya kṛ ṣ ṇa-saundaryāmtatra lubdhācarat tapaḥ ity ādinā bhāgavatāmṛ te spaṣ ṭ am uktam | yad-vāñchayā śrī r lalanācarat tapaḥ iti, nāyamśriyo'ra u nitānta-rateḥ prasādaḥ ity ābhyāmtad-artha-tapaś-caraṇa-tat-prāpty-abhāvau śrī -bhāgavate'pi vyaktau | daṇḍakāraṇya-vāsi-munī nām ca gopī tva-prāptyā phalena phala-kāraṇam anumī yate iti gopālopāsakānāmṛgānugaiva tādṛ śa-sādhu-saṅga-vaśād anumeyā ||47-48||

viṣṇudāsaḥ: upaniṣ adah śruti-śirasah | premādhyāḥ prema-sampad-yuktāḥ | jajñre prādurbabhūvuḥ | pauraṇī ti aupaniṣ adī ti ca tatra bhava [pā. 4.3.53] iti bhavārthe'ṇ | prathā khyātiḥ ||47-48||

--o)0(o--

|| 3.49-51 ||

atha ayauthikyah—

tad-bhāva-baddha-rāgā ye janā s te sādhanē ratāḥ |
 tad-yogyam anurāgaughamprāpyotkaṇṭhā nusā rataḥ ||49||
 tā ekaśo'thavā dvi-trāḥ kāle kāle vraje'bhavan |
 prācī nāś ca navāś ca syur ayauthikyas tato dvidhā ||50||
 nitya-priyābhiḥ sālokyamprācī nāś ciram āgatāḥ |
 vraje jā tā navā s tv etā martyā martyā di-yonitaḥ ||51||

śrī -jī vaḥ: na vyākhyātam |

viśvanāthaḥ: anurāgo'yāmṛgānugī ya-bhajanaukaṭyamna tv anurāga-sthāyinaṃsādhanāka-
 dehe'nurāgautpatty-asambhavāt prācī nāḥ pūrva-pūrva-kalpa-gata-kṛ ṣ ṇāvatāra-prāpta-
 siddhayaḥ | na vā etat-kalpa-gata-kṛ ṣ ṇāvatāra eva siddhāḥ | ciram āgatā ity etat-kalpa-
 gatāvatārāt pūrva-pūrva-kalpa eva siddhā adhunātana-kalpe'py anuvartante bhāviṣ u kalpeṣ v
 anuvartīṣ yante ca martyā martyā di-yonitaḥ | manuṣ ya-deva-gandharvā di-janmāntaram ity
 arthaḥ | yad vā, martyā mānuṣ yāḥ amartyā hiraṇyādayaḥ | hiraṇyāṅgī haridvarṇā hariṇī -
 garbha-sambhavā ity bṛ had-gaṇoddeśa-dī pikoṭteḥ |

evam eva dvaividhyānyauthikī nām api kecid ācakṣ ate | bhāvinī rāmāvatāre rāma-saundarya-
 darśitvena prasiddhānāmdaṇḍakāraṇya-vāsināṅgopālopāsakānāmmunī nām
 avāśyambhāvītvāt | na caitat kalpa-vṛ tta-rāmāvatāra-gatā eva te munayo bhāvīny api
 rāmāvatāre bhavitum arhantī ti vācyam | etat-kalpa-vṛ tta-śrī -kṛ ṣ ṇāvatāra eva teṣ āmṛpṛpta-
 gopikā-rūpatvena siddhatvāt siddhānāmpunaḥ sādhanatvāyogāt | na ca maivambhaviṣ yanti
 munaya ity vācyam | bhāvinī kṛ ṣ ṇāvatāre rāsārmabhe antar-gr ha-gatānām kṛ ṣ ṇa-virahēṇa
 deha-tyāgavati nāṅgopī nām avāśyambhāvītvāt | tās tarhi kā bhaviṣ yanti etat-kalpa-vṛ tta-
 muni-caryā eveti cen na | tāsāmsiddha-dehatvena punar deha-tyāgāyogāt | yogamāyā eva
 deha-tyāgampratyāyayati ti cen na | siddhā api dehamatyajur ity prasiddher api
 jugupsitatvena tathā tat-karaṇāyogāt | tasmāt sādhanā-bhaktānām anantatvāt | pratikalpa eva

te munayo'nye'nya eva bhavanti | ta eva kṛṣṇavatāre navī nāmmunicaryo gopyas tāsām eva kās cid antar-gr̥ha-gatā dehaṁtyajantī ti |

evam upaniṣ adām apy ānanyā t pratikalpam anyāsām eva kṛta-sā dhanā nāmsiddhatve prācī nā navī nā iti bheda-dvayam iti | yauthikī nāmbheda-dvayam ananya-mānā anye tu bhāvinī kṛṣṇavatāre'yauthikya eva kās cana siddha-deśī yā lī lā-śaktyaivā ntar-gr̥ha-gatā deha-tyāgavatyah̥ kariṣ yanta ity ā huḥ |

nanu ye idānī ntanā rāgānugī ya-sā dhanavanto niṣṭhā-rucy-āsakty-ādi-kakṣārūḍhatayā kasminīcij janmani yadi jāta-premāṇah̥ syus te tarhi bhagavat-sākṣāt-sevā-yogyās tad-dehānta-kṣaṇa eva prapañcāgocara-prakāśe tat-parikara-padaṁ mprāpsyanti, kimvā prapañcāgocara-kṛṣṇavatāra-samaye | atrocyate—sā dhaka-dehe prema-pariṇāma-rūpā nā m sneha-māna-praṇayādī nā msthāyi-bhāva nā m āvirbhāva-sambhavāt gopikā-deheṣ v eva nitya-siddhādi-gopī nā mmahā-bhāvavati nā msaṅga-mahimnā darśana-śravaṇa-smaraṇa-guṇa-kīrtanādibhis te avaśyam evopapadyante | teṣ ām evā sādharma-lakṣaṇatvāt tān vinā gopī tvasyāsiddheḥ | yad uktam—

[gopī nā mparamānanda āsī d govinda-darśane |](#)

[kṣaṇam̐yuga-śatam iva yāsāmyena vinā bhavat || \[bhā.pu. 10.19.16\] iti |](#)

asyārthaḥ—nanu gopyas tāvat kās tatrāha—yāsāmyena kṛṣṇena vinā kṣaṇam̐yuga-śatam ivā bhavat tā gopyas tasām eva paramānanda iti | [truṭir yugāyate](#) ity ādi cātra kṣaṇasya yugaśatāyamānatva m mahā-bhāva-lakṣaṇam̐ iti | ata eva prapañcāgocarasya vṛndāvanī yasya prakāśasya sādhakā nā mprāpañcika-lokā nā mca tatra praveśā darśanena siddhā nā m eva praveśa-darśanena ca jīvitāt kevala-siddha-bhūmitvāt snehādayo bhāvāḥ sva-sā dhanair api na tūrṇam̐phalanty ato yogamāyayā jāta-premaṇo bhaktās te prapañcāgocare vṛndāvanasya prakāśa eva śrī -kṛṣṇavatāra-samaye tat-prathama-prāpañcārtham̐li yante | tasya sādhakā nā m nā nā-vidha-karmi-prabhṛti-prāpañcika-lokā nā mca siddhā nā mca tatra praveśa-darśanena mitāt sādha-siddha-bhūmitvāt tatrotpatty-anantaram eva śrī -kṛṣṇa-ṅga-saṅgāt pūrvam eva tat-tad-bhāva-siddhārtham̐ iti |

nanv etāvanta m dī rghatama m duṣpāramkā lam̐taiḥ paramotkaṇṭhair bhaktaiḥ kva sthā tavyam | ucyate | nātra kāla-vilamba-leśo'pi brahmāṇḍā nā m ānanyā t | prakāṣa-līlāyā api vicchedā bhāvāt te tat-kṣaṇa eva tatraiva vṛndāvane eva gopikā-rūpeṇotpadyante | kintu yeṣ v eva brahmāṇḍeṣ u tadānī m vṛndāvanī ya-līlāyā mprākaṭyam̐ teṣ v eva te gopikā-rūpeṇotpadyanta iti |

atra kramāḥ | rāgānurāgī ya-samyak-sā dhana-niratāyotpanna-premṇe bhaktāya cira-samaya-vidhṛta-sākṣāt-sevā bhilāṣa-mahotkaṇṭhāya kṛpayā bhagavatā sa-parikara-sva-darśanam̐sevā-prāpty-anubhāvakaṁ alabdha-snehādi-prema-bhedāyāpi sādha-siddha-dehe'pi svapne'pi sākṣād api sakṛd dīyate eva | tataś ca śrī -nāradāyeva cid-ānanda-mayī gopikākāra-tad-bhāva-vibhāvītā tanuś ca dīyate | tataś ca vṛndāvanī ya-prakāṣa-prakāśe kṛṣṇa-parikara-prādurbhāva-samaye saiva tanur yoga-māyayā gopikā-garbhād udbhāvayate ukta-nyāyena snehādi-prema-bheda-siddhy-artham̐ |

kimca—nara-lī lasya kṛ ṣ ṇasya gopikābhir api nara-jātibhir eva krī ḍā prasiddhā | tac ca mukhyamnaratvam ayonijatve sati na siddhyed ity ata eva lakṣ myā gopikātve aigī kṛ te'pi gopī -garbhotpannasya gopī -janānujāsyā cānāigī kṛ tatvāt tayā saha śrī -kṛ ṣ ṇasya krī deti tattvamjītyam ||51||

viṣ ṇudā saḥ: dvau vā trayo dvitrāḥ ||49-51||

--o)0(o--

|| 3.52-53 ||

atha devyaḥ—

deveṣ v anīś ena jā tasya kṛ ṣ ṇasya divi tuṣ ṭ aye |
nitya-priyā ṇā m anīś ā s tu yā yā tā deva-yonayaḥ ||
atra devā vatarāṇe janitvā gopa-kanyakā ḥ |
tā anīś inī nā m evā sām̐priya-sakhyo'bhavan vraje ||

śrī -jī vaḥ: deveṣ v anīś eneti | [tat-priyārthamsambhavantu sura-striyaḥ](#) iti vyākhyāya pramitam eva ||52||

viś vanā thaḥ: deveṣ u manvatnārāvatāratvena jā tasya nanv anīś inī nā m āsām̐prā ṇa-sakhyo'bhavann iti nopapadyate | ye hi yad-anīś ā bhavanti te tatra praviś anty eva droṇa-dharādy-anīś iṣ u nandādiṣ u teṣ āmtathaiva darśanāt | satyam | nitya-priyā ṇā m anīś eṣ u devā di-loka-sneheṣ u trividhā rī tir dṛ śyate | tatra kecin nāradādi-mukhād ākarṇita-kṛ ṣ ṇa-tat-tal-lī lā-bhaktā bhavanti | bhaktāś ca trividhāḥ sva-vāsanānusāreṇa tal-lī lā-parikarā ṇā m śuddhānugatimanto'haigrahopāsanā-mayānugatimanto'nanugatimantaś ca | tatrādyāḥ kecid devāḥ śrī dāma-subalādī nām̐priya-sakhāḥ | kāś cid devyaś ca śrī -rādhādī nām̐prā ṇa-sakhyaḥ | tathā nanda-yaś odādī nā m api sakhāyaḥ sakhyaś cānubhavan | dvitī yā s teṣ u tāsu ca praviś an | droṇa-dharā-vasv-ādayo yathā nanda-yaś ododdhavādiṣ u tathā ṣ ṣ ayo'pi kecid go-vatseṣ u vṛ ndāvanī ya-pakṣ iṣ u ca | tṛ tī yā s tu tatra prādurbhāvābhāvenālabdha-manorathā eva babhūvur yathā lakṣ my-ādaya iti | tal-lī lā-parikarānugatitām eva tat-prāpti-niyamanāt | yad uktaim—

[nāyam̐sukhāpo bhagavān dehinām̐gopikā-sutaḥ |](#)
[jā ninām̐cātma-bhūtānām̐yathā bhaktimatām̐iha || \[bhā.pu. 10.9.21\] iti |](#)

asyārthaḥ—dehinām̐trivarga-parāṇām̐jā ninām̐caturvarga-parāṇā m ātma-bhūtānām̐ viriṇca-bhava-lakṣ mī ṇām̐|

[nemaṁviriṇco na bhavo na śrī r apy aigā-saīś rayā |](#)
[prasādāmlabhire gopī yat tat prāpa vimuktidāt || \[bhā.pu. 10.9.20\]](#)

ity etasminn etat-pūrva-śloke tat-trikasyaiva prasādāprāptyau prastutatvāt tatra viriṇca-bhavayoḥ svāvatāratvena lakṣ myāḥ svarūpa-śaktitvenātma-bhūtātvaṁ | evām̐trividha-janānām̐gopikā-suto na sukhāpaḥ | kimtu vikunṭ ḥādī-kausalyādi-suta eva | gopikā-sutas tu

duḥkhāpa eva duḥkham evābhivyañjayati | yathā iha vraje iha gopikā-sute yā bhaktiḥ **striya urugendra-bhoga-bhuja-daṇḍa** ity ādinā, **yathā tval-loka-vāsinya** ity ādinā ca vyañjitā | śruty-ādibhir anugati-mayī bhaktis tadvatāmyathā sukhāpas tathā neti | tena gopikādy-anugati-maya-sva-nyūnatā duḥkhārgī kāreṇaiva labhyaḥ | tad-duḥkhārgī kāras tu viriṭca-bhava-lakṣ my-ādibhir ī śvarābhimā nibhiḥ sva-sva-loka-sthair duḥśaka evety ata uktam—**nāyam śriyo'ṅga** iti **śrī r apy aṅga-saiśrayā** ity ādi ||52-53||

viśṇudā saḥ: atra vraje devāvatarāṇe kṛ ṣ ṇāvatāre anīṣinī nāmnitya-priyāṇām ||52-53||

--o)0(o--

|| 3.54 ||

atha nitya-priyāḥ—
rā dhā -candrā valī -mukhyā ḥ proktā ḥ nitya-priyā vraje |
kṛ ṣ ṇavan nitya-saundarya-vaidagdhya di-guṇā ś rayā ḥ ||

śrī -jī vaḥ: tad evam upaniṣ ad-ādī nāntad-eka-patitve sambhāvye nitya-priyā nāmmāyā mvinā sa katham upapatiḥ syāt | nahi yā anādita eva yasya priyā sā tasya parakī yā bhavati ty abhipretyā ha—atha nitya-priyā iti ||54||

viśvanā thaḥ: na vyākhyātam |

viśṇudā saḥ: na vyākhyātam |

--o)0(o--

|| 3.55 ||

tathā ca **brahma-saṁhitāyām**(5.48)—

ā nanda-cinmaya-rasa-pratibhā vitā bhis
tā bhir ya eva nija-rū patayā kalā bhiḥ |
goloka eva nivasaty akhilā tma-bhū to
govindam ā di-puruṣ aṁtam ahaṁbhajā mi ||

śrī -jī vaḥ: tatra pramāṇaṁdarśayati—ānanda-cinmayeti | kalābhiḥ svānśa-rṣ ūpā bhiḥ śaktibhiḥ nija-rūpatayā svī yatvena na tv avatāra-lī lāyām iva parakī yā tvābhāsenety arthaḥ ||55||

viśvanā thaḥ: ānandeti brahmaṇaḥ stutiḥ | śrī -kṛ ṣ ṇasya yat sac-cid-ānanda-svarūpatvatratra ye ānanda-cin-mayā ānadānubhava-mayā rasās taiḥ pratibhāvitābhis tataḥ pṛ thaktvenāvirbhāvitābhiḥ—**hlādinī sandhinī saṁvit tvayy ekā sarva-saiśrayā** iti **vaiṣ ṇavā t |** yad vā, ānanda-cin-mayair aprākṛ taiḥ prema-rūpair ity arthaḥ | rasaiḥ śṛ ṅgāraiḥ pratibhāvitābhiḥ ādau tābhir bhāvitaḥ paścāt tā api svena bhāvitā bhāva-yuktī -kṛ tā iti

paraspara-bhāva-niṣṭhatvamprati-śabda-balādy-ākhyātam | nijasya rūpatayā tābhiḥ svarūpa-
bhūtābhiḥ śaktibhir ity arthaḥ | **parāsyā śaktir vividhaiva śrūyate svābhāvī jñāna-bala-kriyā**
ca iti śruteḥ | **viṣṇu-śaktiḥ parā proktā** iti hlādinī ity ādi **viṣṇu-purāṇāc** ca | kalābhir iti karaṇa-
padamśṛiḡāropayoginī bhīś catuḥṣaṣṭhi-kalābhir nivasati | nirantramvihartum ity arthaḥ |
akhilātmā-bhūto'khaṇḍa-paramātmākāraḥ san goloke mahā-vaikuṇṭhohoparitena kṛṣṇa-loke
tathā prapañcāntarvarti-bhūr-lokasthe gokule'khilānāmsarveṣām ātmā-bhūto jīvanī-bhūtaḥ |
mānuṣākāra ity arthaḥ | goloka-śabdasyobhayatraiva pravṛttidarśanāt | yad uktam **brahma-**
sāhītyām—**goloka-nāmnī nija-dhāmnī tale ca tasya devī-maheśa-hari-dhāma** ity ādiṣu |
tathā **hari-varīśe**—

gavām eva tu yo loko durāroho hi sā gatiḥ ||
sa tu lokas tvayā kṛṣṇa sī damānaḥ kṛtātmanā |
dhṛto dhṛtimatā vīra nighnatopadravān gavām || [hV 2.19.34-35] iti |

rakṣita ity śeṣaḥ | goloka-śabdasyobhaya-vācitve'pi **durāroho hi sā gatiḥ** ity anena
gokulasyotkarṣaḥ sūcitāḥ | goloka eveti | eva-kāro vaikuṇṭhahāntara-vyāvartakaḥ ||55||

viṣṇudāsaḥ: ānanda-cinmaya-raseti | ānanda-mayaś cinmayaś ca yo rasaḥ, svarūpārthe mayat |
tena pratibhāvitābhiḥ punaḥ punar vāsītābhiḥ evātmano'pi cid-ānanda-ghanatvāt nija-
rūpatayā sva-svarūpatayā kalābhiḥ śaktibhiḥ ||55||

--o)0(o--

|| 3.56-58 ||

tatra śāstra-prasiddhā s tu rādhā candrāvalī tathā |
viśākhā lalitā śyāmā padmā śaibyā ca bhadrīkā |
tārā vicitrā gopālī dhaniṣṭhā pālikā dayāḥ ||
candrāvaly eva somābhā gāndharvā rādhikaiva sā |
anurādhā tu lalitā naitā s tenoditāḥ pṛthak ||
loka-prasiddha-nāmnīyas tu khaṇḍanā kṣīmanoramā |
maṅgalā vimalā līlā kṛṣṇā śārī viśārādā |
tārāvalī cakorā kṣīśārikārī kurkumā dayāḥ ||

śārījīvaḥ: tatra śāstra-prasiddhā iti | śāstram **bhaviṣyottara-skānda-gata-prahlāda-sāhītyā** di ca |
tatra pūrvam yathā—

gopālī pālikā dhanyā viśākhā dhyāna-niṣṭhikā |
rādhānurādhā somābhā tārakā daśamī tathā || iti |

daśamy api tārakā-nāmnī ty arthaḥ | daśamī ty evaikāmnāma vā | athottaramlalitovācety
ādinā— lalitā padmā bhadrā śaivyā śyāmaleti pañcakam adhikampratipādayad dṛṣyate ||56-
58||

viśvanāthaḥ: tatra śāstra-prasiddhā iti | śāstram **bhaviṣyottaramskānda-gata-prahlāda-**

sarṅhitā di ca | tatra pūrvam yathā—

gopālī pālikā dhanyā viśākhā dhyāna-ṅṅ hikā |
rādhānurādhā somābhā tārakā daśamī tathā || iti |

viśākhā-dhaniṅṅ hikā iti kvacit pāṅṅ haḅ | daśamī tatheti daśamy api tārakā-nāmnī ty arthaḅ |
daśamī ty ekamnāma vā | athottaramlalitovācety ādinā— lalitā padmā bhadrā śaivyā
śyāmaleti pañcakam adhikampratiṅṅ dayad dṅṅ syate | **gopāla-tāpanī** tu gāndharveti ||56-58||

viṅṅ ṅudā saḅ: na vyākhyātam |

--o)0(o--

|| 3.59 ||

ity ā dī nā mntu śataśo yūthā ni vraja-subhruvā m |
lakṅṅ a-sarṅṅhyā s tu kathitā yūthe yūthe varā ṅganā ḅ ||

śrī -jī vaḅ: śataśo yūthānī ti | **vanitā-śata-yūthapaḅ** iti prāmāṅṅyena ||59||

viṅṅ vanā thaḅ: candrāvaty evety atra pramāṅṅamyuktiś ca **śrī -vaiṅṅ ṅava-toṅṅ anyā m** draṅṅ ṅ avyā |
śataśa iti lakṅṅ a-sarṅṅhyā iti | upalakṅṅ aṅṅamsahasra-koṅṅ y-ā dī nām ||59||

viṅṅ ṅudā saḅ: na vyākhyātam ||59||

--o)0(o--

|| 3.60 ||

sarvā yūthā dhipā etā rā dhā dyā ḅ kurkumā ntimā ḅ |
viśā khā mlalitā mpadmā mś aibyā mca prohya kī rtitā ḅ ||

na katamenāpi vyākhyātam |

--o)0(o--

|| 3.61 ||

kintu saubhā gya-dhaureyā aṅṅ ṅ au rā dhā dayo matā ḅ |
yūthā dhipā tve ‘py aucityamdadhā nā lalitā dayā ḅ |
sveṅṅ ṅ a-rā dhā di-bhā vasya lobhā t sakhya-rucimdadhuḅ ||

śrī -jī vaḅ: yūthā dhipātve’py aucityam ity atra yuktiś ca **vaiṅṅ ṅava-toṅṅ anyā m** darśitāsti ||60||

viś vanā thaḥ: saubhāgya-dhaureyā h saubhāgya-bhāravatyah | aucityamyogyatāmsveṣ ām
abhiṣ ṭ o'bhilāṣ a-viṣ ayī bhūto yo rādhādī nāmbhāvaḥ prī tis tasya lobhāt yūthādhīpā tve śrī -
rādhādy-abhisāra-kāle tatra sva-sthity-abhāvena tat-sukha-dānāsiddheḥ ||61||

viṣ ṇudā saḥ: yūthādhīpatve'pī ti aucityamyogyatām | tatra lalitā-viśākhe rādhā-sakhye rucim
dadhatuḥ | padmā-śaivye candrāvalī -sakhye iti jñeyam ||61||

--o)0(o--

iti śrī -śrī -ujjvala-nī lamaṇau śrī -hari-priyā-prakaraṇam
||3||